

સ્વાત્મવૃત્તાંત

ધન્ય રે દિવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે;
હસ તર્પે રે ધારા ઉસરી, મટયો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે. ધન્ય૦

એનાગ્નીસણે ને એકગ્નીસે, આગ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે,
એનાગ્નીસણે ને એનાગ્નીસે, અહમુત વૈરાગ્યધાર રે. ધન્ય૦ :

એનાગ્નીસણે ને મુક્તાગ્નીસે, સમક્રિત શુદ્ધ પ્રકાશયું રે,
પુનઃ અનુભવ વધતી દશા, નિજ સારૂપ અવભાસયું રે. ધન્ય૦

વાત આગ્યો રે વિદ્ય કારણો, પરિમલ કાર્પ પ્રપંચ રે.
એમ એમ તે વાગ્યેલીએ, તેમ વધે ન ઘટે એક રંચ રે. ધન્ય૦

એમ એમજ વાગિયું, તમે દીર્ઘ ક્ષીણ કાંઈ રે,
એમ કરિતે ન તે જાણે, એમ જાણે મનમાંજિ રે. ધન્ય૦

એમ એમ જિ જિવનના, સમય કર્મનો ઉદાર રે,
એમ અન્ય આ દેખી, એમ એવા નિરધાર રે. ધન્ય૦

એમ એમજ રૂપ અંગે, એમ અપ્રમત યોગ રે,
એમ એમજ સંનિદ્રા, સમ્યાંતે દેવવિયોગ રે. ધન્ય૦

એમ એમજ રૂપને સમય, એમ એમજ સમયને રે,
એમ એમજ સમયને સમય, એમ એમજ સમયને રે. ધન્ય૦

અર્પણ—પત્રિકા

“ અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ ! કરુણાસિંધુ અપારઃ
આ પામર પર પ્રભુ દયો, અહો ! અહો ! ઉપકાર.
તું પ્રભુ અરુણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીનઃ
તે તે પ્રભુએ આપીઓ. વતું” અરુણાધીન. ”

મનસિ ઘનમિ વાયે પુણ્યવીરૂપપૂર્ણાઃ
ત્રિભુવનમુપવારશ્રેણીભિઃ પૂર્યમન્તઃ ।
પરગુણપરમાણૂન્ પર્વતાણ્ય નિભ્યં
નિજદાદિ વિવ્યમન્તઃ સન્નિ મન્તઃ વિવ્યન્તઃ ॥

જેનાં મન વચન અને કાયામાં શુણ્યરૂપી અમૃત ભરેલું છેઃ જે
ત્રણ લોકોને ઉપકારની પરંપરાવડે પૂરી છે છેઃ અન્યતા પરમાણુ જેવડા
શુણ્યને પણ જે પવન જેવડા મળી સદા પોતાના હૃદયમાં વિકાસ
પામે છે તેવા સંતો જગતમાં ઔદસ્ય દેવા !

આવા વિરલ સદગુણ સંત શ્રીમદ્ ગુરુરાજ ગદારાજનો સેગ
આ ગુણગણન સદગુણો મયામાં ઉત્તમ નિમિત્તરૂપ અન્યો દેવાવાથી
તમા જેમની જગત્કાયામાં આ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર હવનકળાની
સંકલનારૂપ રાજ કાર્ય સર્ સર્મ પૂર્ણ મણુ દેવાવાથી, તેમજ શ્રીમદ્
રાજચન્દ્રના આગમનાર્તના વારણો પાળી અનંત સ્વાત્માઓને સ્વાત્મ-
જ્ઞાનના રંગ વસાવવામાં એમની વાંની પદ્મ વગ ચર્મિ અમા જનાં
પ્રાણ અન્યાર્થમાં પ્રવર્તતા દેવાવાથી, તેમજ બે સેગળડા દેવાર મરેહ
“ હવ નવી” તો “હવની પાંખડી” રૂપ આ પ્રચન્દ-પ્રાણ તેમની સેગમાં
સ્વાત્મસ્વર્ણ બાળે આદર મહર્ષિજી હવે હવર્ષ મારું છું.

તે તે પ્રભુપદાર વાળવ,
સ્વર્ગના સ્વર્ગના રંગ આજના,
સદગુણના સદગુણની સેગને કું
અમરનારો
અમરનારી અમર દેવદર્શન.

આવૃત્તિ બીજી—

લેખકના બે બોલ

શ્રીમદ રાજચંદ્ર દવજીભાઈના જીવન સંબંધી પ્રથમ પુસ્તક “સાક્ષાત્ સરસ્વતી” સં. ૧૯૪૩ માં તેમની દયાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું. તેમના મિત્ર વિનયચંદ્ર પોપટલાલ દત્તત્રીએ તે તૈયાર કરેલું હતું. તેની પછી શ્રીમદ રાજચંદ્રે પોતે સ્વાત્મચરિતરૂપ ૧૩ વર્ષ સુધીની પોતાની ચર્ચા સં. ૧૯૬૪માં લખી છે. ‘સાક્ષાત્ સરસ્વતી’ની બે બીજી આવૃત્તિઓ ઈ. સ. ૧૯૨૧માં અમદાવાદના મુમુક્ષુ વગ તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. શ્રીમદના દેહોત્સર્ગ પછી, સં. ૧૯૬૫માં ઝવેરી માણેદલાલ શેલાભાઈએ શ્રીમાન્ “રાજચંદ્રજીનું આધ્યાત્મિક જીવન” નામનો તેઓશ્રીની લ્યંતિ વખતે એક નિબંધ વાંચ્યો તે પણ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. ત્યારપછી લ્યંતિઓ ઉજવાતી તેમાં ગાંધીજી, આનંદશંકર પ્રુથ, દાદા દાલેલદર વગેરે વિદ્વાનોનાં ભાષણો થતાં, તેનો એક સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થયો છે.

“શ્રીમદ રાજચંદ્ર જીવનકથા”ની ઉત્પત્તિ પણ સં. ૧૯૯૧ની લ્યંતિના નિમિત્તે થઈ છે. ભાઈ ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલની સૂચનાથી નિબંધરૂપે લખવા શરૂ કરેલ, પછી પુસ્તકરૂપે પ્રકાશવાની તેમની ધાન્યા ચવાઈ તેમની સૂચના પ્રમાણે દંઈ વિસ્તરપૂર્વક પ્રાપ્તનો ભાગ લખ્યો. પ્રાપ્તથી તેમનો વિચાર એ નિબંધમાંથી દંઈ દાઈ લ્યંતિ વચ્ચેનાં વ્યાખ્યાન સહિત “શ્રીમદની જીવનકથા” પ્રસિદ્ધ કરાવેનાં થયે. તે પ્રમાણે તે સંગ્રહ સં. ૧૯૯૧માં પ્રસિદ્ધ થયો.

બીજાજી શ્રીમદ રાજચંદ્ર મંદિરની જ્ઞાપનાના મહેત્સર પ્રસંગે સુમતીબેનને એક વ્યાખ્યાન સં. ૧૯૯૪માં “શ્રીમદ રાજચંદ્ર જીવનકથા”ની પ્રથમ આવૃત્તિ “પ્રવચન દર્શન” દ્વારા પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યાર પછીનાં ૭ વર્ષોના યાગ દરમિયાન તે ઉપરનાં લેખકમાંથી આ બીજી આવૃત્તિ “શ્રીમદ રાજચંદ્ર ચરિત” દ્વારા પ્રકાશ થયું છે.

૧૫	‘સમક્રિત શુદ્ધ પ્રકાશયું રે’	૧૩૧
૧૬	મુંગમમાં મુનિસમાગમ	૧૩૭
૧૭	મુરત-કોરનો સમાગમ	૧૪૨
૧૮	ચરોતર પ્રદેશમાં વિચરયું	૧૪૬
૧૯	પટવા સ્થાને સમાગમ	૧૪૮
૨૦	શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર	૧૫૫
૨૧	ચરોતરમાં પુનરાગમન	૧૭૪
૨૨	મિટ્તના પદાદ ઉપર	૧૯૨
૨૩	ભાષાંતરો અને વિવેચનો	૨૦૭
૨૪	અંતિમ ગ્રંથો	૨૧૧
૨૫	શ્રીમદ્દની સત્સિક્ષા	૨૨૫
૨૬	શ્રીમદ્દનાં સ્મારકો	૨૬૦
૨૭	અંતિમ પ્રકાશિત	૨૬૪

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અમુદ્ધ	શુદ્ધ
૪	૧૫	ત' ગુના	ત' ગુના
૫	૧૫	ખાવાપીવાની	ખાવાપીવાની
૬	૧૫	કેદો	(કેદ)
૧૭	૧૫	ન દોતી :	નોંધની :
૨૦	૧૫	ગરખાસાગી	ગરખાસાગી
૨૧	૧૫	મુ	મુ.
૨૨	૧૫	લે	લે
૨૩	૧૫	લે	લે
૨૪	૧૫	લે	લે
૨૫	૧૫	લે	લે
૨૬	૧૫	લે	લે
૨૭	૧૫	લે	લે
૨૮	૧૫	લે	લે
૨૯	૧૫	લે	લે
૩૦	૧૫	લે	લે
૩૧	૧૫	લે	લે
૩૨	૧૫	લે	લે
૩૩	૧૫	લે	લે
૩૪	૧૫	લે	લે
૩૫	૧૫	લે	લે
૩૬	૧૫	લે	લે
૩૭	૧૫	લે	લે
૩૮	૧૫	લે	લે
૩૯	૧૫	લે	લે
૪૦	૧૫	લે	લે
૪૧	૧૫	લે	લે
૪૨	૧૫	લે	લે
૪૩	૧૫	લે	લે
૪૪	૧૫	લે	લે
૪૫	૧૫	લે	લે
૪૬	૧૫	લે	લે
૪૭	૧૫	લે	લે
૪૮	૧૫	લે	લે
૪૯	૧૫	લે	લે
૫૦	૧૫	લે	લે

		૮	સાંભળી	સાંભળી
	૧૧		વિટંગનાગોમા	વિટંગનાગોમા
	૧૪		સવચાં	સેનાનાં
૫૨	૨		નથી	નથી.
૫૬	૮		વતન	વર્તન
૫૭	૧		નિર્ગંથ	નિર્ગંથ
	૧૦		સાધુ ?	સાધુ ?
૫૮	૨૬		તેમને	તમને
૫૯	૩		જિનેશ્વરી	જિનેશ્વરી
૬૦	૧૬		બાકીનાં...કયાં	બાકીનાં...કયાં
૬૨	૨૫		હયુ	હયુ
૬૩	૧૪		વરાગ્યનું	વેરાગ્યનું
૬૫	૯		નિર્જન	નિર્જન
૬૯	૨૩		આતમાદ્રવ્યનું	આતમાદ્રવ્યનું
૧૩૩	૨		યાય	યાય
૧૬૬	૨૦		મોક્ષનો	મોક્ષનો
૧૬૭	૧૬		ચૈતન્યપ્રદેશાત્મક	ચૈતન્ય પ્રદેશાત્મક
૧૭૦	૧૨		ધીની દશા	જ્ઞાની દશા
૧૭૨	૧૩		વતન	વર્તન
	૧૫		કયું ?	કયું ?
૧૮૧	૧૮		પાછ	પાછા
૧૮૫	૧૫		ઉદ્વેગ	ઉદ્વેગ
૧૮૮	૧૨		પ મ	પરમ
૧૮૯	૩		આત્માનુસાસન	આત્માનુસાસન
૨૦૮	૯		પૂર્ણ	પૂર્ણ
૨૨૪	૨૩		અપકીર્તિ	અપકીર્તિ
૨૨૬	૯		અંધવ ટ છે	અંધત્વ ટળે
૨૩૫	૧૬		નિહિતિ	નિહિતિ
૨૩૭	૧૭		વિહુ	વિશે
૨૩૮	૧૯		સમાદશા	સમદશા
૨૩૮	૨૦			

જેવું સાહસ હું આરંભુ છું તે હાસ્યપાત્ર છે. છતાં જગતમાં વ્યવહાર કાઈ ને કાઈ પ્રકારે કરવો પડે છે. જેમ બીજનો ચંદ્ર બતાવવા આકાશને અડે તેવી લાંબી આંગળી દ્રાક્ષિની પાસે હોતી નથી તોપણ માત્ર અંગુલી-નિર્દેશથી તે દિશા દર્શાવી જોનારની દષ્ટિ ચંદ્ર પ્રત્યે વળે તેમ કરીએ છીએ, તેમ આ અદ્ય પ્રયત્ન શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના પ્રતાપ પ્રત્યે દષ્ટિ દેનારને ઉપયોગી નીવડે અને મારી વૃત્તિ મહાત્મા પુરુષનાં પ્રભાવશાળી વચનોમાં તથા તેના યોગસ્કુરિત ચરિત્રમાં રહે એ શુભ આશયથી આજુબુગતું કાર્ય માથે લેવાની ધૃષ્ટતા કરું છું. સર્વતોભદ્ર-સ્વપર-હિતકારી કાર્યની પ્રતીતિ થયા પછી આ કલ્પમ પકડી છે તેમ છતાં, મારી અયોગ્યતાથી એ મહાપુરુષરૂપી ચંદ્રની પ્રભામાં કલંકરૂપ હું ન ભાસું તો હીક એ ભાવનાથી તે જ્ઞાની પુરુષના ચરણકમળમાં અહંભાવ અર્પણ કરી તેની કૃપારૂપ કિરણોમાં અભેદભાવે ફરી ફરી નમસ્કાર કરું છું.

“મત્વેતિ નાથ તવ સંસ્તવનં મયેદમ્
 આરમ્ભ્યતે તનુધિયાપિ તવ પ્રભાવાત્ ।
 ચેતો હરિધ્યતિ સ્તતાં નલિનીદલેષુ
 મુક્તાફલચુતિમુપૈતિ નનૂદર્શિદુઃ ॥૭॥
 આસ્તાં તવ સ્તવનમસ્તસમસ્તદોષમ્
 ત્વત્સંકથાપિ જગતાં દુરિતાનિ હન્તિ ।
 દૂરે સહસ્રાકિરણઃ કુરુતે પ્રભૈવ
 પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાસર્માંજિ ॥૮॥

શ્રી માનતુંગાચાર્ય-મક્તામરસ્તોત્ર.

ભાવાર્થ—હે નાથ, તારું સ્તવન અનેક ભવનાં પાપનો નાશ કરનાર છે એમ માનીને, અદ્ય ખુદિ હોવા છતાં તારા પ્રભાવના આકર્ષનથી આ તારી સ્તુતિ શરૂ કરું છું તે—કમલિનીપત્ર પર પડેલું જળગિંદુ પણ મનોહર મોતીની શોભા ધારણ કરે છે, તેમ સપુરુષોના ચિત્તની પ્રસન્નતાનું કારણ તારા પ્રભાવથી બનશે.

સંસ્કારો લાગ્યા હતાં. વનમિષ્ટાનાં બીજાં વનિકાં મળ્યાં પણ જેન-
ધર્મને અનસરતાં હતાં. તે સર્વ સંસ્કારોન મિલન થઈ અજ્ઞાન રીતે
ગંગા-અમૃતાના સંગમની પેઠે આપણા આત્મમહાત્માના મધ્યમાં રેડાવું
હતું. પોતાની પ્રેમ વાણીમા આવીસ વર્ષની વયે આ આત્મ વાણ્ય
વર્ણન ‘સમુદ્દય વચચર્ચા’ નામના ક્રેમમા પોતે કર્યું છે તે જ અર્થો
ઉતારી કહિં છું :

“સંવત ૧૯૨૪ના કાર્તિક સદી ૧૫. રવિએ મારો જન્મ
હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી આવીસ વર્ષ પૂરાં ગયાં.
આવીસ વર્ષની અંદર વયમાં મેં અનેક રંગ આત્મા સંબંધમાં, મન
સંબંધમાં, વચન સંબંધમાં, તન સંબંધમાં અને મન સંબંધમાં દીકા
છે. નાના પ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાના પ્રકારનાં સંસારી મોક્ષનં, અનંત
દુઃખમૂળ, એ બધાંનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે. સમર્થ
તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ અને સમર્થ નારિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે, તે
જાતિના અનેક વિચારો તે અંદર વયમાં મેં કરેલા છે. મહાન ચક્ર-
વર્તીએ કરેલા તૃણના વિચાર, અને એક નિરુપ્લી મહાત્માએ કરેલા
નિરુપ્લીના વિચાર મેં કર્યા છે. અમરતવની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની
સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે. અંદર વયમાં મહત્ વિચારો કરી નાખ્યા છે,
મહત્ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે. એ સઘળું બહુ ગંભીર લાવથી
આજે હું દષ્ટિ દર્ષ જોઈ છું, તો પ્રથમની મારી ઊગતી વિચારશ્રેણી,
આત્મદશા અને આજને આકાશ-પાતાળનું અંતર છે: તેનો છેડો અને
આનો છેડો કોઈ કાળે જાણે મળ્યા મળે તેમ નથી. પણ શોય કરશો
કે એટલી બધી વિચિત્રતાનું કોઈ સ્થળે લેખન-ચિત્રન કર્યું છે કે નહિ ?
તો એટલું જ કહી શકીશ કે લેખન-ચિત્રન સઘળું સ્મૃતિના ચિત્રપટમાં
છે. બાકી પત્ર-લેખિનીનો સમાગમ કરી જગતમાં દર્શાવવાનું પ્રયત્ન
કર્યું નથી. યદિ હું એમ સમજી શકું છું કે તે વચચર્ચા જનસમૂહને
બહુ ઉપયોગી, પુનઃ પુનઃ મનન કરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ
લક્ષીથી મને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે: પણ મારી સ્મૃતિએ તે

પરિશ્રમ લેવાની અને આગળના ના કામી હતી, એટલે નિરુપાયનાથી કામના કુશળી જઈ શકે. આશિષામિષ્ટ વિચારથી તે સ્મૃતિની પ્રજ્ઞાને દખાવી, તેજ સ્મૃતિને સમગ્રતા તે વચચર્યાં ધીરે ધીરે અનરે તો, અવશ્ય કાયમ-પર પર મરીશ નોખણ સંભારી જઈ શકે :—

સમુચ્ચય વચચર્યા

“ સ્મૃતિ પામે નથી એટલે આમ વચલી સ્મૃત-સમૃત મેલી હતી. એટલું અને તે લેખા માટે સ્મૃતિમા છે કે સિમિત પ્રથના પ્રથનાન સ્વરૂપ છે તેનું સમજના વચન—માન આત્મામાં થવા હતી હતી. સ્મૃત-સમૃતના પાત્ર વિચાર્ય મેળાવાની અને મારે કર તેની હતી પછી મેળાવાની પરમ નજારા હતી. સ્ત્રિ પર્વવાની, સ્વામી સ્વપ્નવાની, આપાપીવાની, સ્વપ્ન મેળવાની, પછી શિવેની વાત હતી; પણ તેવા સ્ત્રીના હતું તેમજ જગ નામને છે. અવ્યક્ત વિશેષી માત્ર તે વચચરે મેળા તેમ મને મેળા અને જાતી વિજાગત મેળા વર્તે : તેજ મેળાવાની પ્રજા તે મારેની વાત પણ તે આમને છે

પ્રકારથી જુદાઈના અંકુરો જોતો કે મારું અંતઃકરણ રડી પડતું. તે વેળા કલ્પિત વાતો કરવાની મને બહુ ટેવ હતી. આઠમા વર્ષમાં મેં કવિતા કરી હતી, જે પાછળથી તપાસતાં સમાપ્ત હતી.

“અભ્યાસ એટલી ત્વરાથી કરી શક્યો હતો કે જે માણસે મને પ્રથમ પુસ્તકનો યોધ દેવો શરૂ કર્યો હતો, તેને જ ગુજરાતી કૃષ્ણવણી હીક પામીને તે જ ચોપડીનો પાછો મેં યોધ કર્યો હતો. ત્યારે કેટલાક કાવ્યગ્રંથો મેં વાંચ્યા હતા. તેમ જ અનેક પ્રકારના યોધગ્રંથો—નાના—આડાઅવળા મેં જોયા હતા. જે પ્રાયઃ હજુ સ્મૃતિમાં રહ્યા છે.

ત્યાં સુધી મારાથી સ્વાભાવિક રીતે લલિતપણું જ સેવાયું હતું. હું માણસ જાતનો બહુ વિશ્વાસુ હતો; સ્વાભાવિક સૃષ્ટિરચના પર મને બહુ પ્રીતિ હતી.

“મારા પિતામહ કૃષ્ણની લલિત કરતા હતા. તેમની પાસે તે વયમાં કૃષ્ણદીર્તનનાં પદો મેં સાંભળ્યાં હતાં; તેમ જ જુદા જુદા અવતારો સંગ્રંધી ચમત્કારો સાંભળ્યા હતા; જેથી મને લલિતની સાથે તે અવતારોમાં પ્રીતિ થઈ હતી; અને રામદાસજી નામના સાધુની સમીપે મેં બાળસીદ્ધામાં કંઠી બંધાવી હતી; નિત્ય કૃષ્ણનાં દર્શન કરવા જતો; વખતોવખત કથાઓ સાંભળતો; વારંવાર અવતાર સંગ્રંધી ચમત્કારમાં હું મોહ પામતો; અને તેને પરમાત્મા માનતો, જેથી તેને રહેવાનું સ્થળ જોવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી. તેના સંપ્રદાયના મહંત દોઈએ, સ્થળે સ્થળે ચમત્કારની લલિત કરતા દોઈએ અને ત્યાગી દોઈએ તો કેવી મગ્ન પડે ? એ જ વિદ્વંસના થયા કરતી; તેમ જ દોઈ વૈભવી ભૂમિકા જોતો કે સમર્થ વૈભવી થવાની ઇચ્છા થતી. ‘પ્રવીણ-સાગર’ નામનો ગ્રંથ તેવામાં મેં વાંચ્યો હતો; તે વધારે સમજ્યો નહોતો; છતાં સ્ત્રી સંગ્રંધી નાના પ્રકારનાં સુખમાં લીન દોઈએ, અને નિરુપાધિપણે કથા કથન શ્રવણ કરતા દોઈએ, તો કેવી આનંદદાયક દશા, એ મારી તૃપ્તિ હતી. ગુજરાતી ભાષાની વાચન-

થયેલ, તેથી ફરી ફરી તે જ સવાલ કરતા રહ્યા. પછી પિતામહે કીધું હા, તે વાત ખરી છે.

“અમે પૂછ્યું કે ગુજરી જવું એટલે શું ?”

પિતામહે કીધું : “તેમાંથી જીવ નીકળી ગયો, અને હવે તે હાલી ચાલી ખોલી શકે નહિ; કે ખાવું પીવું કશું કરી શકે નહિ. માટે તેને તળાવ પાસેના મસાણામાં બાળી આવશે.”

“અમે થોડી વાર ઘરમાં આમતેમ ફરી છૂપી રીતે તળાવે ગયા. ત્યાં પાળ ઉપરના એ શાખાવાળા બાવળ ઉપર ચઢી જોયું તો ખરેખર ચિતા બળતી હતી. કેટલાક માણસો આસપાસ એકેલા જોયા. તે વખતે અમને વિચાર થયો કે આવા માણસને બાળી દેવો એ કેટલી કૂરતા ? આમ શા માટે થયું ? વગેરે વિચારો કરતાં પડદો ખસી ગયો.” આટલું કહી તે તરત ઊભા થયા.

પદમશીલાઈએ કહ્યું : “સાહેબજી, એ વિષે હજી હું વધારે બાણવા માગું છું.”

શ્રીમદે દ્વંદ્વામાં પતાવતાં કહ્યું : “પછી શ્રી જૂનાગઢનો ગઢ જોયો ત્યારે ઘણો વધારો થયો. હવે ચાલો.”

વિચારવાન જીવને ક્રોધાદિ ક્રોધ પ્રકૃતિની પરવશતાને લઈને ઘણું સહન કરવું પડ્યું હોય, કે ક્રોધ ઈષ્ટ વિયોગના કે પ્રિયજનના મરણ પ્રસંગો અનેક વાર વેડવા પડ્યા હોય, કે મહા વ્યાધિના પ્રસંગો આવી પડ્યા હોય તેની સ્મૃતિ લાવી સંસારનો વિચાર કરે તો આ અનિત્ય પદાર્થો ઉપરની આસક્તિ ઓછી થઈ જાય છે; મમત્વ મોહ મોળાં પડે છે અને અજર, અમર અને નિત્ય એવા આત્મપદાર્થનો નિર્ગુણ કરવા વૃત્તિ જાગે છે. તો પછી જેને અનેક ભવમાં વ્યાધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ તથા જન્મ, જરા, મરણનાં દુઃખ વેડેલાં સ્મૃતિમાં તામ્ર થયાં હોય; નરક આદિ ગતિનાં અકથ્ય દુઃખોની સ્મૃતિ જાગી હોય; તથા પરિબ્રમણનાં દારણો પૂર્વ ભવે સત્પુરુષો પાસે પ્રત્યક્ષ

સાંભળ્યાં દેણ તે સર્વ ઉપદેશ જેને રમતિમાં પ્રત્યક્ષ ભાસતો દેણ તેને જરૂમ, જરૂમ, મરણના ત્રાસ ડેટડો વતે તથા પૂર્વ ભવે જન્યુલો બને આરાધ્યેલો મુક્તિનો માર્ગ આરાધવા ડેટડી તત્પરતા એ તે આપણી કૃષ્ણનામાં આવયું પણ મુશ્કેલ છે.

બાળપણનાં એક કાવ્યમાં શ્રીમદે લખ્યું છે :-

“અવળાં પણ સવળાં થયે, મોકર વાળ્યે દીક,
તપ્યા લોહને દીપતાં, મુઠરી જશે અધિક.”

કોધાદિ અભાવવાળા અનેક જીવો પથ્થાભાષ થતાં કે મોઝ સમજાય લાગી જતાં નાનપણમાં સારા કહેવાતા સાથીઓ મના વિદેષ સારા નીવડ્યા છે.

બલિશ્ચરમ્ જ્ઞાન શ્રીમદને સાત વર્ષે પ્રાપ્ત થયે બનને પેરાળ વધવા લાગ્યો. “અપૂર્વ અનુસાર” આપ્યો એમ શ્રી તત્પરમાં લખેલ નીચેના કાવ્યમાં પાતે જણાવે છે :-

“ધન્ય કે દિવસ આ આ અંગે, જગત્તે સાન્નિધ્યપૂર્વ છે,
દમ વર્ષે કે ધારા ઉડગી, મર્યો હમ મર્મનો અર્થ કે ધન્ય કે
મેઘાગીસરને ને મેઘવીને આપ્યો અપૂર્વ અનુસાર છે,
મેઘાગીસરને ને મેનાલીને, અદમ્ય પેરાભાષને કે અનુસાર છે.

પણ કે જ અભિપ્રાય, એક માત્ર રા. ના જગત્તે એ પેરા
પાતે જણાવે છે :

“અમરના જોતી રે, નરેના કે સમજાવે
અપૂર્વ અર્થે અનુસાર ને કે અનુસાર
મન્યુસર અનુસાર કે અર્થે અનુસાર
મેઘાગીસરને મેઘવીને અપૂર્વ અનુસાર
મેઘાગીસરને મેનાલીને અપૂર્વ અનુસાર
અદમ્ય પેરાભાષને કે અનુસાર

થયેલ, તેથી ફરી ફરી તે જ સવાન કરતા રહ્યા. પછી પિતામહે કીધું
હા, તે વાન ખરી છે.

“અમે પૂછ્યું કે મુજરી જતું એટલે શું ?”

પિતામહે કીધું : ‘તેમાંથી જીવ નીકળી ગયો, અને જીવે તે
હાલી ચાલી એલી શકે નહિ; કે ખાનું ખીનું કરાં કરી શકે નહિ. માટે
તેને તળાવ પાસેના મસાણામાં બાળી આવશે.’

“અમે થોડી વાર ઘરમાં આમતેજ ફરી છૂપી રીતે તળાવે ગયા.
ત્યાં પાળ ઉપરના એ શાખાવાળા બાવળ ઉપર ચઢી જોયું તો ખરેખર
ચિતા બળતી હતી. ફેટલાક માણસો આસપાસ એકેલા જોયા. તે
વખતે અમને વિચાર થયો કે આવા માણસને બાળી દેવો એ ફેટલી
કૂરતા ? આમ શા માટે થયું ? વગેરે વિચારો કરતાં પડદો ખસી ગયો.”
આટલું કહી તે તરત ઊભા થયા.

પદમશીલાઈએ કહ્યું : “સાહેબજી, એ વિષે હજી હું વધારે
જાણવા માગું છું.”

શ્રીમદે દૂંકામાં પતાવતાં કહ્યું : “પછી શ્રી જૂનાગઢનો ગઢ
જોયો ત્યારે ઘણો વધારો થયો. હવે ચાલો.”

વિચારવાન જીવને ક્રોધાદિ ક્રોધ પ્રકૃતિની પરવશતાને લઈને ઘણું
સહન કરવું પડ્યું હોય, કે ક્રોધ ઈષ્ટ વિયોગના કે પ્રિયજનના મરણ
પ્રસંગો અનેક વાર વેઠવા પડ્યા હોય, કે મહા વ્યાધિના પ્રસંગો
આવી પડ્યા હોય તેની સ્મૃતિ લાવી સંસારનો વિચાર કરે તો આ
અનિત્ય પદાર્થો ઉપરની આસક્તિ એાછી થઈ જાય છે; મમત્વ મોહ
મોળાં પડે છે અને અજર, અમર અને નિત્ય એવા આત્મપદાર્થનો
નિર્ણય કરવા વૃત્તિ જાગે છે. તો પછી જેને અનેક ભવમાં આધિ,
વ્યાધિ, ઉપાધિ તથા જન્મ, જરા, મરણનાં દુઃખ વેઠેલાં સ્મૃતિમાં
તાજાં થયાં હોય; નરક આદિ ગતિનાં અકથ્ય દુઃખોની સ્મૃતિ જાગી
હોય; તથા પરિશ્રમણનાં કારણો પૂર્વ ભવે સત્પુરુષો પાસે પ્રત્યક્ષ

આવી પડે, ગમે તો હવન કાળ એક સમય માન હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ. ત્યાં મુધી હે હવ ! છૂટકો નથી.”

આમ નેપથ્યમાંથી ઉત્તર મળે છે. અને તે યથાયોગ્ય લાગે છે. ક્ષણે ક્ષણે પલટાતી સ્વભાવવૃત્તિ નથી જોઈતી. અમુક કાળ મુધી શૂન્ય સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ મુધી સંત સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ મુધી સત્સંગ સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો આર્યાયરણ સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; (આર્યાયરણ=આર્ય પુરુષોએ કરેલાં આચરણ) તે ન હોય તો જિન ભક્તિમાં અતિ શુદ્ધભાવે લીનતા સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઇચ્છા પણ નથી.

ગમ પડ્યા વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. સત્સંગ વિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઈ પડે છે. સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી. લોક સંજ્ઞાથી લોકાએ જવાતું નથી. લોકત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય સ્થિતિ પામવો દુર્લભ છે.

“એ કંઈ જોડું છે ! શું ?”

પરિભ્રમણ કરાયું તે કરાયું, તેનાં પ્રત્યાખ્યાન લઈએ તો ?

લઈ શકાય.

એ પણ આશ્ચર્યકારક છે.

અત્યારે એજ, ફરી યોગવાઈએ મલીશું.

એજ વિજ્ઞાપન.

વળી સં. ૧૬૪૯ના ચૈત્ર સુદ ૧ના એક પત્રમાં કહે છે કે;

જે તીર્થંકરદેવે સ્વરૂપરથ આત્માપણે થઈ, વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કદી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કલ્પો છે, તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

પૂર્વે ધર્મોં શાસ્ત્રોંનો વિચાર કરવાથી, તે વિચારના ફળમાં

સંપાદન કર્યાં હતાં. સ્ત્રી કેળવણીની ઉપયોગિતા વિશે એક નિબંધ પણ લખ્યો હતો.

બાર વર્ષની વયે ત્રણ દિવસમાં ઘણાજ ઉપર ત્રણેય કડીઓ લખી હતી. તેર વર્ષની વયે તેઓ અંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ કરવા રાજકોટ ગયા. અંગ્રેજી અભ્યાસ ફેટલો અને ફેટલા વખતમાં થયો હતો તેની કોઈ સહાધ્યાયી કે શિક્ષક તરફથી માહિતી મળી શકી નથી. એક વખતે કચ્છના દીવાન મણિભાઈ જશભાઈ એ શ્રીમદ્ને કચ્છ તરફ પધારવા વિનંતી કરી હતી તે ઉપરથી તે કચ્છ તરફ પધાર્યા હતા. ત્યાં ધર્મ સંબંધી સારું ભાષણ કર્યું હતું. કચ્છના લોકો પ્રશંસા કરતા કે આ છોકરો મહાપ્રતાપી યશવાળો થશે.

તેર વર્ષની વયથી એમણે નિયમથી ખાનગીમાં નવા નવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો અને પંદર વર્ષની વય સુધીમાં ઘણા વિષયો સંબંધી વિચક્ષણુ જ્ઞાન એમણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

૪

ન્યાયાધીશ ઉપર નિષ્કામ ઉપકાર

કચ્છ-કોડાપતા રહીશ શા. હેમરાજભાઈ તથા નસિયાના રહીશ શા. માલસીભાઈ એ બે જણાએ સાંભળ્યું કે વવાણિયા-નિવાસી કવિરાજ રાજ્યદ્રલભાઈ મહાજીદ્દિશાળી છે; નાની વયમાં અવધાનો કરે છે. તેથી તેમને મળવું એમ વિચાર કરી બન્ને જણુ સાંદણી ઉપર સવાર થઈ વવાણિયા તરફ રવાના થયા. વવાણિયા તપાસ કરતાં જણાણું કે તે તો મોરબી ગયા છે. એટલે તેઓ પણ મોરબી તરફ રવાના થયા.

શ્રીમદ્ મોરબી આવ્યા અને પોતાના મોસાળમાં રાજકોટ જવાને તેમનો વિચાર હતો તેથી મોરબીના ભાઈઓએ સારા સાથની તપાસ કરી તો ખબર મળ્યા કે મોરબીના ન્યાયાધીશ ધારસીભાઈ રાજકો

ધારસીભાઈએ પૂછ્યું : “ કેમ ? ”

શ્રીમદે કહ્યું : “ હું પૂછું છું. ”

ત્યારે ધારસીભાઈએ કહ્યું : “ સગપણસંબંધ નથી, પણ રા' સંબંધી ખટપટ ચાલે છે. ”

શ્રીમદે કહ્યું : “ તેમ છે, તો તમારે સાવચેતીમાં રહેવું, કેમકે તમારે માટે તેઓ ઉપાય શોધતા હતા. લાગ ફાલે તો કેકાણે કરી દેવાની વાત કરતા હતા. માટે તે વિષે પ્રમાદી ન થવું. ”

ધારસીભાઈએ પૂછ્યું : “ પણ તમે એ કેમ જાણ્યું કે મારે માટે તેઓ આમ કરવા ધારે છે ? ”

શ્રીમદે ઉત્તર દીધો : “ હું જન્મતો હતો ત્યારે બહાર હું સાંભળું તેટલા મોટા સાદે તે વાતો કરતા હતા અને હું કોની સાથે આવ્યો તે તેમણે મને પૂછ્યું ત્યારે મેં તમારું નામ આપ્યું હતું. તે ઉપરથી તેમણે તે પ્રસંગે વાત ઉપાડી હતી. ”

ધારસીભાઈએ પૂછ્યું : “ પણ તમારા દેખતાં તેવી વાતો તે કેમ કરે ? ”

શ્રીમદે કહ્યું : “ આ નાતો બાળ છે, આને એ બાળતની શી સમજણ પડતી છે ? એમ જાણી તે વાતો કરતા હતા. એટલે તમને કહેવા—જેતાવવા માટે આવ્યો છું. ”

ધારસીભાઈના મનમાં થયું કે અહો ! આ બાળકમાં કેટલું ઉપકારશુદ્ધિ ! મોટા માણસને પણ ન મૂકે તેવો મહાઉપકાર આ બાળકે છે ! સારું થયું કે હું એમને તેડી લાવ્યો. ધન્ય છે આ બાળકનાં ! ધન્ય મારાં બાળકે એમનો મને સંગ થયો ! એ વિચારી તે ધન્ય આનંદ પામ્યા.

શ્રીમદ્દમાં અદ્યતન શક્તિઓ હતી : જ્ઞાન નિર્ભળ હતું તેથી તેમ - નનાં જન્મણું કે કન્યાતા એ બાઈઓ સાંગળી ઉપર સવાર થઈ સાં

મૃસાદરી કરના આંધે છે; એટલે તેમણે ધારણીવાર્ષિને પ્રશ્ન : “એ વાળ કુચ્છથી વ્યાપનાર છે; તેમનો ઉતારો તમારે ત્યાં માળદો?”

ધારણીવાર્ષિએ કહ્યું : “ના, ખુશીથી માટે ત્યાં તેમનો ઉતારો માળદો, હું તેમને માટે સર્વ અંદોળવન કરીશ.”

પછી નિશ્ચિત ધર્મ શ્રીમદે તે કુચ્છના વાર્ષિઓને આવવાના માર્ગ તરફ સારા ગયા. દરેકે તેમરાજવાર્ષિએ અટકળ કરી કે આંધે આંધે છે તે માનવે નામનો ફેરફારો તે નહિ હોય?

તરુત્ર અત્યા એટલે શ્રીમદે તેમને નામ દર્શને બતાવ્યા : “એમ તેમરાજવાર્ષિ : એમ મારણીવાર્ષિ : ”

તે બંનેને વિચાર થયો કે વ્યાપણાં નામ એ ક્યાંથી બને છે કે આંધે વ્યાપને બળે તે આંધી નથી.

બંનેએ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું : “તમે જ માનવેવાર્ષિ છે, કે ?”

કરી, તે શ્રીમદે સ્વીકારી એટલે તેમણે ‘સંધપટ્ટક’ નામના ગ્રંથમાંથી ગાથા તે લેતા આવ્યા હતા, તેના અક્ષરો આડા અવળી રીતે શ્રીમદ્ને સંલગ્નાવ્યા, તે યાદ રાખી તેમણે આખો શ્લોક બોલી બતાવ્યો, તેથી બંને ચક્રિત થઈ ગયા.

એ બંને કુચ્છના લાઈઓના મનમાં એમ થયું કે આમને આપણે કાશીએ શું લઈ જવા? છતાં જે માટે આવ્યા છીએ તે માટે પ્રયત્ન તો કરવો; પછી જેમ થવાનું હશે તેમ થશે. આપણે તો રૂપજ હેતુ કહી બતાવવો. પછી તેમણે કહ્યું : “આપને લણાવવા માટે કાશી લઈ જવા માટેની વિનંતી કરવા અમે આવ્યા છીએ. માટે આપ કાશી ચાલો. આપના કુટુંબને માટે તેમજ આપને માટે ખાવાપીવા વગેરે સર્વ સગવડ પગાર વગેરે અમે કરીશું પણ આપ અમારી સાથે ચાલો તો મોટા ઉપકાર થાય.” આમ અનેક લાડ્યો વગેરે આપવા માટે કહ્યું; છતાં તેમણે ના પાડી અને જણાવ્યું કે અમારાથી આવવાનું નહિ બને; એટલે તેઓ મનમાં સમજી ગયા કે પ્રથમથી જ અનુમાન કરેલું કે આપણી ધારણા પાર પડે તેમ નથી અને તેમજ બન્યું. એ તો લણેલા જ છે; કાશી જઈ તેમને કંઈ વિશેષ શીખતું પડે તેમ નથી.

પછી ધારસીલાઈ પાસે તેઓ ગયા ત્યારે ધારસીલાઈએ તે બંનેને એકાંતમાં જણાવ્યું કે રાયચંદલાઈ સાથે થયેલી વાત મને કહેવા લાયક હોય તો કહો. ત્યારે હેમરાજલાઈ બોલ્યા : “છુપાવવા જેવી કોઈ પણ વાત નથી. પણ અમારી જે ધારણા હતી તે પાર ન પડી.”

ધારસીલાઈએ પૂછ્યું : “કેમ પાર ન પડી?” તેના ઉત્તરમાં તેમણે ઉપર બનેલો પ્રસંગ કહી બતાવ્યો. તથા વિશેષમાં જણાવ્યું. “અમે જણાવ્યું ન હોતું તો પણ પોતાની મેળે સામા આત્મા, અમો અમારા નામથી બોલાવ્યા, અહીં બધી તૈયારી કરાવી. આ કો આશ્ચર્યકારી મહાપુરુષ છે.”

વિનંતી કરી તેમની આગતા સ્વાગતા સાચવી, પણ પોતાને થો
ભાગના પૈસા જોષ્ટના હતા તો પણ તે ખાતર હાથ લાંબો કરી દીત
કરી નહિ.

૫

સ્ત્રીનીતિ બોધક (ગરબાવળી)

સં. ૧૯૪૦માં ગાદાર પડેલ 'સ્ત્રીનીતિ બોધક વિભાગ રસો' શ્રીમહાના સોળ વર્ષ પહેલાં લખેલાં લખાણોમાંનું પ્રથમ પુસ્તક છે તેના મુખપૃષ્ઠ ઉપર બુઝંગી છંદની એક કડી છે.

“થવા દેશ આખાદ સૌ હોંશ ધારે,
ભાણવી ગણાવી વનિતા સુધારે;
શત્રી આર્યભૂમિ વિષે જ્વેદ દાનિ,
કરે દૂર તેને તમે દિત માની.”

સ્ત્રીદેવતાળીની આગ સૂચના કરી, સંસાર-સુધારાની પ્રેરણાપે
સ્ત્રીદેવતાળી નિર્મિતીએનો મનદર છંદ પ્રથમ પાને પાછળ લાપેલો છે :

“દયારે કરેલો જાડુ, હુમલો દિંમત ધરી,
વધારે વધારે જંતર, દરશાવિયું અરે;
ન્યાયાળી સાગી જેણે, કમર કરી છે દરી,
નિત્ય નિત્ય ફર્યાંજ જે, કાપ્યાને ધ્યાન ધરે;
તેને કાપ્યાને તર્ક, તાર-દેવતાળી આપે,
કર્યાંજ નકારા કાઢે, બીજન જે જાડુ નહે;
સાચવેલ પ્રેમ કહે, સદેશી મુઝનાનું જનો,
એકદિત કામ નહે, કેમ નહિ આદરે ?”

... ન દાનિ, ... ને તેની નાની બેલનું પાત્રાં
... નું મુદર જેને લખી છે, સ્ત્રીદેવતાળી વધતી જાય તે

આથે વાંચવાનો મેલખ વધે, તેને ખાટે સ્વીકારતે થોડય વાચન પૂરતેકા
જખવા વિદ્યાર્થોને વિનંતી કરી જુના વિદ્યાર્થના સ્ત્રોતના સ્વીકારવાળી
આથે મુદ્દાના આદેશો દરે કર્યા છે. તે વખતે જખવેલાં સ્વીકારતે વાંચવા
થોડય ખંચસાન પૂરતેકાના નામ આપ્યાં છે. સ્વીકાર નહિ સુધરવાનું
કામજી આપવડા કરતેકાં અને વડેમ કે અજ્ઞાન છે એમ જાણાવી આપ-
વડેલી જાનિ વિદ્યાર્થના વિનંતી કરી છે. કમજી જાણના 'સીનીતિ
આધક' જખવા વિદ્યાર્થ માળી આ પ્રથમ જાણ અધાર આપ્યાં છે.
ધારી કિંમત રખાય અને ધાના વાવ વધી શકે એ મેનુથી જાણ
આનામાં પ્રથમ વિદ્યાર્થ પ્રવિષ્ટ કર્યાં છે.

દાન આપનારના આજ્ઞા-અનુસારથી જાણે કે તે પ્રાણી આ
પ્રાણી છે, અર્થે જોવાનું એવુંથી બાકી રાખી અંધારી મોતી ઉપરથી
જાણીને પણ પાંચાડે એમ તેણી વચ્ચે બાપા અને ઉંચાળી જિજ્ઞાસા
વિનંતિનાં પદો છે. સ્વદેશીના ગયાના મગમા--શીત, શિયાળું, એ તરીકે
પરજન પ્રમાણે આર બાપા પાસે પ્રવેશ કરાવે છે. અંધારા બાપાના
શિશુઆર્જના, ભક્તિ અને ઉપદેશ ઉપરના આ પ્રવેશ છે. આપણે
અંધારે રહેલી જિજ્ઞાસાના, અજ્ઞાત વસ્તુઓના પ્રાપ્તિ, ઉપદેશ અને
ઉપદેશ પાંચાડી મનુષ્ય વિનંતિ આ રીતે છે.

[illegible][illegible]

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

[illegible]

મોક્ષમાર્ગા—આત્માર્થમોક્ષ

જેમ ગંગા નદી જિંચા જિનાવણ પવનના મંદાતર અને ઢરણીનાં પાણીના પ્રવાહોને વહાવતી પર્યટના અમલમાં ગર્જને અનેક આવેશો, ગામડાં, ગરુડો, અને શહેરો તથા વન વિપ્લવ અને ક્ષેત્રોને ઉપકાર કરતી સપાટ પ્રદેશમાં મોટા પટ શક્તિ વમુના આદિ નદીઓનાં ભયી સાગરમાં જર્જરે શમાય છે તેમ શ્રીમદ્ શાસ્ત્રવંદની પ્રજા પૂર્વે આરાધેશ અનેક મહાપુરુષોના ઉપદેશામનના સંચયના સંસારમાંથી ઉદ્ધાવી અનેક વિષયના પ્રશ્નોના વાંચનનો સાર સંગ્રહી અનેક મુશ્કેલીઓ વટાવીને પોતાના પરિચિત અપરિચિત નરનારીઓ, બાળક-યુવાન-વૃદ્ધ, પુસ્તકાલય, શાળાઓ, શિક્ષકો અને અનેક જમાનાની પ્રગતે ઉપકાર કરતી, વિશાળ અનુભવ પ્રગટ કરતી, મોક્ષમાર્ગને ઉપયોગી વૈરાગ્ય, વિવેક અને ઉપશમને વિસ્તારતી આત્માની અતંત શક્તિઓના નિધાનરૂપ મોક્ષમાં શમાય છે.

મુદ્ધપાત્રમાંથી એવા નવનાવ અને ચીર બોધવાનો વિચાર આ પુસ્તકમાં બોધ કરવાનો છે. તેમ જ એવા આગળના બોધથી નિવૃત્તિ પામી આત્મનિર્લિપ્તી અથવા આત્મિકતા અર્થમાં જાણી શકાય છે. આ બોધને જાણવાનો આ મોડામાંથી મોડામાં કરવાનો અર્થ પડે છે.

પાસક અને વાનક વર્ગને મુખ્ય બતાવવા એ છે કે મિત્ર પાસ પાડે કરતા કરતા જેમ અને તેમ મળવા કરતા, તેનાં વાનક અનુભવતાં, જેમની સમજવામાં ન આવતા તેનાં તેમની જાણ સિદ્ધિ કે મુનિઓથી સમજવા, અને એ બેંચવામાં ન મેળવે તે પાંચ સાત વખત તે પાડે વાંચી જતા. એક પાડ વાંચી ગયા પછી અર્થ ધરી તે પર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું? તે તાત્પર્યમાંથી હેય (તત્ત્વાયોગ્ય), કેય (જ્ઞાનયોગ્ય) અને વિષય (આદરવા યોગ્ય) શું છે? એમ કરવાથી આગળ અંથ સમજી શકાયો હૃદય કોમળ થયો; વિચાર શક્તિ ખીલ્યો; અને જેન તત્ત્વ પર રૂડી શક્તિ થયો. આ અંથ કંઈ પડન કરવારૂપ નથી; પણ મનન કરવારૂપ છે. અર્થરૂપ કેળવણી એમાં યોગ્ય છે તે યોગ્યના આગળબોધ રૂપ છે, વિવેચન અને પ્રત્યક્ષબોધ ભાગ લિખ છે. આ એમાંનો એક કક્કો છે. છતાં સામાન્ય તત્ત્વ રૂપ છે.

જ્ઞાની પુરુષોનાં વગતોમાં આપૂર્ણ ગમતકાર રહેલો છે: તે આત્માને જાગૃત કરનાર છે. કાર્મ જીવ એક જ વાક્યની આત્મજ્ઞાન પામ્યા છે. અષ્ટાવકે જનકવિદેહીને ‘પાદ સત્યં, જગત્ મિથ્યા’ એટલું જ જણાવતાં પેંગડે પગ અને ‘પાદ-ઉપદેશની કહેવન પ્રમાણે તેમને આત્મજ્ઞાન સમજતાં વાર ન લાગી અને કાર્મને માટે અનેક યથોક્ત ઉપદેશની જરૂર પડે છે, તેમ કાર્મ યોગ્ય આત્માને ‘દયા ધર્મનું’ મૂળ છે’ કે ‘અહિંસા પરમ ધર્મ છે’ એમ વિચારતાં આત્મધર્મની ઝોળખાણ થઈ જાય, તેવું પ્રથમ કાવ્ય અત્યંત મહત્વનું છે.

કાર્મ કાર્મ વિચારવાન જીવોને આ જગતની વિચિત્રતા વિચારત પણ આત્મજ્ઞાન થયું છે. વર્તમાન સ્થિતિનો વિચાર કરતાં પૂર્વ ભવ સ્મરણ થયું છે. અને તેથી પહેલાં હતો, હાલ છે અને અનંતકાળ સુધી રહેશે એવા શાશ્વત આત્માનું અસ્તિત્વ અને ઝોળખાણ થયું છે તે વિચારમાં પ્રેરવા ‘કર્મના ચમત્કાર’ નામે ત્રીજો પાઠ આળેલાં સમજાય તેવી સરળ છતાં અસરકારક ભાષામાં—જીવ આંધેલાં કં ભોગવે છે—એ વિષે યોજ્યો છે.

આંધેલાં કર્મથી જીવ છૂટી શકે છે: અને સર્વ કર્મથી મુક્ત થ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રથમ સાધન મનુષ્ય દેહ છે. તેની મહત્તા આત્મ ધર્મ આરાધવાથી છે પણ મનુષ્યની આકૃતિથી નથી. વાંદરાને પ મનુષ્યને મળતી આકૃતિ છે, વગેરે ઉપદેશથી તથા મહાપુરુષો અદ વયમાં પણ આત્માને ઝોળખી મનુષ્ય જીવન સફળ કરી ગયા છે મ મરણ આવતા પહેલાં ચેતી જવા માટે ‘માનવદેહ’ નામનો પ યોથો મૂક્યો છે.

દર્શન અને કથાઓથી ઉપદેશની ઊંડી છાપ પડે છે, કડવી પ્ હિતકારી ગોળી ગોળે વિંટાળીને ખવરાવવાથી રુચિ સહિત બાળ ખાઈ જાય છે. તેમ શાસ્ત્રોમાં પણ ઉત્તમ સિદ્ધાંતો સમજાવ કથાનકોનો ઉપયોગ થયેલો છે. ‘ઉત્તરાધ્યયન’ નામના જ્ઞેન શાસ્ત્ર

કાર્યો કે અન્ય પ્રસંગોમાં બધું જીવન વહું જવા ન દે, એ લક્ષ્યો દ્વંદ્વમાં ત્રણે તરવની માત્ર રૂપરેખા દર્શાવી છે. ‘પ્રજ્ઞાવબોધ’ની સંકલ્પનામાં આ ત્રણે તરવો વિશેષ વિચાર દર્શાવવાનો અભિપ્રાય રાખ્યો લાગે છે.

પછી સત્ય ધર્મની પ્રાપ્તિ જેને થઈ છે તે ગૃહસ્થ કેવી રીતે વર્તે તો ઉત્તમ ગતિ પામે તે વિષે સૂત્રાત્મક પણ સુંદર માર્ગદર્શક પાઠ લખ્યો છે.

જિનેશ્વરની ભક્તિ વિષે એ પાઠ અને ભક્તિ વિષે એક કાવ્ય લખ્યું છે તેમાંનો પ્રથમનો પાઠ સંવાદરૂપે લખેલો છે અને સત્સંવેદ કેને કહેવા તે વિષે ચર્ચા કરીને ‘શુદ્ધ સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાન તેમજ સર્વ દ્વાણરહિત કર્મ મલહીન, મુક્ત, વીતરાગ સકળ ભય રહિત, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી’, જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે’ એમ સાબિત કર્યું છે.

તે વર્ષ સુધીની ‘સમુચ્ચય વચચર્ચા’માં પોતે જણાવ્યું છે કે પ્રથમ જગત્કર્તામાં શ્રદ્ધા હતી. પછી જન્મભૂમિના જૈનોના સંસર્ગથી તથા પ્રતિક્રિયાબાદિ પુસ્તકોના વાચનથી જિનેશ્વર દેવ ઉપર પણ શ્રદ્ધા થઈ હતી. પછીના કાળમાં વૈરાગ્ય અને વિચારના બળે એક જિનેશ્વર દેવ ઉપર શ્રદ્ધા દૃઢ થયેલી અને ખીન્ન શિવ વિષય આદિ દેવોની ભક્તિ મોક્ષ આપે તેવી લાગતી નથી એવી માન્યતા થયેલી સ્પષ્ટ આ પાઠમાં તેમણે દર્શાવી છે. મોક્ષમાળામાં પાઠ ૬૦, ૬૭ અને ૧૦૬માં પણ એ માન્યતા કેટલા વિચારોથી થઈ છે તેનું કંઈક ખ્યાલ આવેલું છે, તે નીચેના ઉત્તારા વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે :

“ખીન્ન ધર્મમતોમાં તત્તજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી કેટલાક જગત્કર્તાના બોધ કરે છે; જગત્કર્તા પ્રમાણ વડે સિદ્ધ થઈ શકતા નથી.”

“પરિવ્રજ્ય જૈનધર્મને નામ્નિક કાંપરાતનારાઓ એક મિથ્યા

“પ્રશ્ન : આપણે તો મને જાગે છે કે મનનીશક્તિ વિનિયંત્રિત થયત ન્યાયના કાંડા પર છે. પરંતુ જગત્પાત્રાની તેઓ ના ખે છે. અને જગત્ સ્વનાદિ સ્વનાંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઈ નિંદા થાય છે કે આ સ્વસંખ્યાત દીપસમન્વિત જગત્ તથા પાત્રાને ક્યાંથી દેાય ?

“ઉત્તર : આપણે ત્યાં સુધી આત્માની સ્વનાંત શક્તિની ક્ષેત્ર પણ દિવ્ય પ્રસારી મળી નથી, ત્યાં સુધી એમ જાગે છે; પરંતુ તત્ત્વ સાને એમ નહીં જાગે. ‘સમ્યગ્નિ તત્ત્વ’ આદિ પ્રમાણે આપ અનુભવ કરશે એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

“પ્રશ્ન : પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૂળ વાતને પણ દૃષ્ટાંતાદિથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે : એથી એ તરી શકે નહિ પણ સત્ય કેમ કહેવાય ?

“ઉત્તર : પણ આને કંઈ મૂળ કથવાતું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનીએ, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન ક્યા હશે તો પછી જગત્કર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ ક્યાં આપ્યો ? નામભોજક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું ? તેમ વળી એ પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્કર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી.”

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર સં. ૧૯૫૨માં રચ્યું તેમાં પણ પોતે ઈશ્વર વિષે જણાવ્યું છે :

“કર્તા ઈશ્વર કોઈ નહિ, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ :

અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષપ્રભાવ.”

“ભાવાર્થ—જગત અથવા જીવોનાં કર્મોનો ઈશ્વર કર્તા કોઈ છે નહિ; શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જેનો થયો છે તે ઈશ્વર છે, અને તેને જ પ્રેરક એટલે કર્મકર્તા ગણીએ તો તેને દોષનો પ્રભાવ થયો ગણાયો જોઈએ; માટે ઈશ્વરની પ્રેરણા જીવના કર્મ કરવામાં પણ કહેવાય નહીં.”

ધર્મદૃઢતા એક પાઈ જેવા લાલ માટે ધર્મશાખ કાઢે તેવી છે તેનો ખેદ પ્રગટ કર્યો છે.

લોર્ડ બેકનના નિબંધોની સ્મૃતિ કરાવે તેવો 'સત્ય' વિશે પાઠ છે તેમાં વસુરાગ્ન અસત્ય બોલવાથી અધોગતિ પામ્યો તેની કથા પણ આપી છે.

'સતસંગ' વિશે જે નિબંધના રૂપમાં લખાણ છે તેવું અંગ્રેજી સાહિત્યમાં ક્યાંય પણ મળી શકે તેવું નથી.

'પરિગ્રહને સંકાયવો' એ વિશે બહુ અસરકારક અને વિચારવા યોગ્ય સૂચનાઓ સહિત સુશ્રૂમ ચક્રવર્તીનું દૃષ્ટાંત આપી પરિગ્રહની અનિષ્ટતા દર્શાવી છે તથા પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે. પાપનો પિતા છે એમ સાબિત કર્યું છે.

'તત્ત્વ સમજવું' એ પાઠમાં પોપટ પેટ મુખપાકે શાસ્ત્રો કરે પણ અર્થ ન સમજે તે ઉપર હાસ્યોત્પાદક દૃષ્ટાંત સાથે તત્ત્વવિચાર કરનારને સુખ, આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્દુરૂત ફળ થાય છે તે વિશે મહત્ત્વની સૂચના કરી છે.

'યત્ના' વિષેના પાઠમાં ગૃહસ્થે ગૃહકાર્યાદિમાં કાળજી રાખીને કામ કરવાથી ઘણી જીવહિંસા બચે છે તે ઉપરાંત આ લોકમાં અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા આદિ દૂર થાય છે અને પરલોકમાં દુઃખદાયી મહાપાપનાં ફળ ભોગવવાં પડતાં નથી, ઇત્યાદિ અને વ્યવહારુ સૂચનાઓ સહિત દ્વંકમાં ઘણું લખ્યું છે.

'રાત્રિભોજન' ના પાઠમાં રાત્રિભોજનનો નિષેધ ધર્મશાસ્ત્રમાં અને આયુર્વેદ વગેરે વૈદક શાસ્ત્રોમાં કેમ કરેલો છે તેનાં કારણો આર્થ 'ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહત્ત્વ ફળ છે' એ જિનવચનનું સમર્થન કર્યું છે.

'સર્વ જીવની રક્ષા' વિશે એ પાઠ લખ્યા છે. 'દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે' એ વિશે અનેક ધર્મોમાં વર્ણન હોવા છતાં દયાનું

મુદ્ધમ સ્વરૂપ મળાવીને ભગવાને નિરૂપણ કર્યું છે અને તેના અનુયાયી-
ઓ આવીને જીવ જગત્તાની લેશ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તેનું કારણ અહીં
ધર્મનંત્ર છે તેની શ્રદ્ધા છે તેનો શ્રોત્રો અંશ છે, વગેરે પ્રથમ ભાગમાં
જગત્તાની પીઠન ભાગમાં શ્રેષ્ઠ રાજનતા માંસાદાની સામનેત્રે માંસ-
દાનેના ત્યાગ કરાવે તેવી જુદિદાણી અભયક્રમા પ્રધાને યોગેન્દ્રી ઉત્તમ
શુભિની દયા આપેલી છે. અને એવી શુભેન્દ્રા દર્શાવી છે. 'એમ જ
તત્ત્વબોધને માટે યોગિનિ ન્યાયથી અનાય જેવા ધર્મવાદીઓને રીસતા
આપવાને વખત મળે તે આપણે દેવા ભાવ્યદાણી !'

'પ્રત્યાગ્યાન' એટલે અમુક વસ્તુ ભાષી ચિન્ત ન કરે તેમ
તત્ત્વથી અમુક મેત્રપ્રવૃત્તિ નિષેધ કરેલા નિષેધ પાળવાની પ્રતિજ્ઞાથી
મનને મળ રાજમાં પ્રવર્તવાની રાખિત પ્રાપ્ત થાય છે. તે એવા
ચિન્તારૂપિણ અને ચિન્તેટી અને જે વગેરે પાળ કરાવી, નિષેધનંત્ર
દર્શનમાં પાળેલા નિષેધારૂપે ચિન્તિત થાય છે તેવી અમુક 'પ્રત્યાગ્યાન'
પાળમાં આવી છે.

છે; પણનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચારણુ ગુરુનો અહેરાનના ઘોડા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્તવ્યમાં ગાળે છે; અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્તવ્ય કરતા રહે છે. પણ મૂઢ પુરુષો નિદા, આદાર, મોજશોખ અને વિકૃતિ તેમજ રંગરાગમાં આયુ આતીત કરી નાંખે છે, એનું પરિણામ તેઓ અધોગતિરૂપ પામે છે. એક પણ પણ બર્થ બોવાથી એક ભય હારી જવા જેવું છે; એમ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ છે!”

‘વિવેક એટલે શું? એ પાક ગુરુ-શિષ્યના સંવાદરૂપે વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મશિક્ષક છે’ તે સમજાવવા લખ્યો છે. તેમાં ગુરુ વિવેકનો સૂક્ષ્મ પણ સુંદર અર્થ સમજાવે છે. “સંસારનાં મુખો અનંતીવાર આત્માએ ભોગવ્યા છતાં, તેમાંથી કલુ પણ મોહ ટળ્યો નહીં, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે; કારણ સંસાર કડવો છે, કડવા વિપાકને આપે છે. તેમજ વૈરાગ્ય જે એ કડવા વિપાકનું ઔષધ છે, તેને કડવો ગણ્યો; આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણોને અજ્ઞાન-દર્શને ઘેરી સઘ જે મિથ્યતા કરી નાખી છે તે ઝોળખી ભાવ-અમૃતમાં આવવું એનું નામ વિવેક છે.

‘જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે બોધ્યો?’ એ પાકમાં સંસાર એકાંત દુઃખમય અવ્યવસ્થિત ચળવળવિચળ અને અનિત્ય વર્ણવી મોહિનીને લીધે પતંગિયું દીવામાં પડે તેમ સંસારમાં જીવ રાચી રહ્યો છે તે જણાવવા ચક્રવર્તી અને ભુંડ બન્નેને ભોગની આસક્તિ અનેક રૂપે સરખી વર્ણવી છે. છેવટે જણાવે છે :

‘ભોગ ભોગવવામાં બંને તુરંત છે. બંનેનાં શરીર પણ માંસાદિકનાં છે; અસાતાથી પરાધીન છે; સંસારની આ (ચક્રવર્તીની) ઉત્તમોત્તમ પદવી આવી રહી, તેમાં આવું દુઃખ, આવી ક્ષણિકતા, આવી તુરંતતા, આવું અંધપણ, એ રહ્યું છે, તો પછી બીજે મુખ શા માટે ગણવું જોઈએ? એ મુખ નથી, છતાં મુખ ગણો તો જે મુખ ભયવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક,

“ સરીખી મનિમણી અશુભિ પોતી એ સવ ધર્મ વિનિદે
પૂર્વક નથી સરીખે પોતે જાન અશુભ એ તો વિચાર પેલે, અક, વિન,
મન મન દેવમનો એ બધાર ને ન પર પાપ નામ દેવમનો એ
પવિત્ર દેવ થાય ને તપી અશુભિ એનાં અંચાર પવિત્ર કવે ને પેલ કે
જેથી તેઓને આન કરતાની આપવપણ રમે, નાવતાથી અસંખ્યતા
જનનો વિનાશ, અમામિની પ્રતિપત્તા, વનનો અંગ, અશિશુમન અવતા,
એ સવથી અશુભિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એથી આત્મા મદત મણિ
થાય છે, પ્રથમ એનો વિચાર કરેલો વનર્થ એ, આત્માની મનિવતા એ જ
અશુભિ છે. સમગ્રજગત અશુભિ અપણી જ વનર્થ એ, જેન મેળું
એકેકે પવિત્ર દર્શન નથી; અને તે અપવિત્રતાનો આપ કરવું નથી.
પરંતુ શૌચાશૌચન સ્વરૂપ સમગ્રજગત વનર્થ એ.”

‘સામાન્ય નિત્ય નિયમ’ પાઠમાં આત્મા દિવસમાં ધર્માત્મા
ગૃહસ્થે પાળવા યોગ્ય સદાચાર દ્વંદ્વામાં જતવાપેલો છે. “ મદમ વિચારથી
અને તેમ પ્રવર્તવાથી તે વિશેષ મંગલદાયક અને આનંદકારક થયો.

‘ક્ષમાપના’ એ ગદ્યપ્રાર્થનાનો પાઠ છે. દરરોજ આત્માર્થી છટે
તે પાઠ લખવા યોગ્ય છે. તેમાં પોતાના દોષો અન્યંત ક્ષમાથી
લગવાનની સમક્ષ રજૂ કરી પોતાનું અનાથપણું દર્શાવ્યું છે તથા
લગવાનનું, લગવાને કહેલા ધર્મનું અને તેમના મુનિનું શરણ પ્રલપ્ત
કરી સર્વ પાપથી મુક્ત થવાની અભિલાષા અને પાપનો પશ્ચાત્તાપ
કરી, સૂક્ષ્મ વિચારથી જિંદા જીતરી લગવાનના સ્વરૂપના વિચારથી
પોતાના સ્વરૂપની ખાતરી કરી, લગવાને કહેલાં તત્ત્વોમાં નિરાકર
થવાની અને લગવાને કહેલા માર્ગમાં અહોરાત્ર રહેવાની રૂતિ યાચી
છે. અંતે પશ્ચાત્તાપથી કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છી છે. હમ્મરો નર-
નારીઓ આ પાઠ મુખપાઠ કરી દરરોજ નિયમિતપણે પ્રાર્થના કરે છે.
એવો ઉત્તમ આ પાઠ છે.

‘વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે’ એ પાઠમાં સત્યધર્મ તરફ

સાંચનાન્નં તદ્દ કદાચના કંઈકે પરીક્ષક જુદિ જનમન થાય તે પ્રકારે
 કંઈકાં આશ્ચર્યકારક હિપ્તેશ છે, “અનેક ધર્મ મનો આ જનમમાં આને
 છે, તે કાંઈથી અપરણપાતે વિચાર કરનાં આગમથી આટલું વિચારવું
 અવશ્યન છે કે ત્યાં કીંચિત્તે બોધવવાનો હિપ્તેશ કયોં તેણે, જદમી-
 રીતનાં મિત્રા આપી તેણે, રંગ, રાગ, પ્રસન્નતા અને એકાગ્રતાદય
 કથાન તત્ત્વ બતાવ્યું તેણે ત્યાંથી આપના આત્માની સત્તા સાર્થિતિ નથી,
 કાંચ એ ધર્મ મન આપીએ તે આપના સંસાર ધર્મ મનમુક્ત કર છે
 તત્ત્વજ્ઞાની દ્રષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિચારકિં મલિનતાથી અર્થજન
 કરે છે, તે સંચિત્તનાં કાલ પચાઈ, બાપજનથી તેણે, તેમજ એ
 આત્માનાં કાંઈકાં તત્ત્વજ્ઞ પ્રાણ અને વિદ્યાવ્યાપી જગતી પદમ આત્મા
 રૂપ પદ્મને ને આપીએ, આત્મવચ્ચેને પેતાને વિદ્યે મન, છે આત્મા
 તે પેતાવચ્ચે ને તેણે તે જગતી આત્મિક, સર્વ કરી સમગ્ર મન
 અને વિદ્યાવ્યાપી, સમગ્ર સ્વરૂપ કરી સમગ્ર આત્મા તત્ત્વજ્ઞ તત્ત્વ વિ-
 બોધ છે, તે તે જ ધર્મજ્ઞ તત્ત્વજ્ઞ તે જ સત્તા

અનુસારે પણ પાપના સકલે વિનિષ્કાર થઈ જાય છે. આમના અર્થે પણ આગમ કે જ્ઞાનને આગમ તેજોને લેને કરી જવામાં આવી છે. પાપ દિવ કે જગતના મનુષ્યાની આર્થિકતા એવાંની બેકાદિ પણ એવા મનની અમળા એવાથી આ ગુણવત્તામાંથી તેજો જવા પાડેલા. જેવાકે શુંગાર અને પેદાશિયા સાધનોથી મનુષ્યનાં મન દરમળ કર્યાં. દુનિયા મોદમાં તે મળે રૂપી પરી છે એવાં જો ફળિયા દર્શનથી આરંભે ગર્ભને તેજોએ રાગ થઈ તેનું ફળે માન્ય રાખ્યાં. જેવાકે નીનિ, લગા કંઈક વૈરાગ્યદિ ગણ દેખી તે જાન ગાન્ય રાખ્યાં. ખર્ચકની શ્રદિ તેજો કરનાં વિશેષ દેવાથી તેને પછી જગતનાજ જ માની ગીયા. જેવાકે વૈરાગ્યથી મર્મન કેવાની પાઠ્યથી જેવાંકે અભક્ષીયિયાં સાધનનો એવો ખોરી પોતાના મનની ગદિ કરી. પોતાનો મન સ્થાપન કરવાની અભણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતાદિક ગમે તે કારણથી ખીજનું કહેવું પોતાને ન સ્વયું એટલે તેજું જુદો જ રાગ કાઢ્યો. આમ અનેક મત મતાંતરની વળગ થતી ગઈ. આરંભે પેલી એક મર્મન રજો એટલે પછી તે કૃપામર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્થળે સ્થળે મતું ગયું.

“વેદ સિવાયના ખીજન મતોના પ્રવર્તકો, એમના ચરિત્રો, વિચારો ઈત્યાદિક જાણવાથી તે મતો અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે. વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો છે તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણું છે. પરંતુ તે પણ વિસાએ કરીને દૂષિત દેવાથી અપૂર્ણ છે, તેમજ સરાગીનાં વાક્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

‘જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અને કહેવાનું છે તે જોઈ એટલે નિરાગીના સ્થાપન કરેલા દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તે પણ એ વાત સંદાંતિક જણાય છે. દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ક્રિયાદિ એનાં જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી, તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કાટિઓ છવનાં સ્વપ્ન, જન્મ, ગતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ—એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જે વડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય.

નેઓના ટેરલાદસિદ્ધાંતો એવા મદ્ય છે કે જે ઔદક વિચારોનાં આખી
વિદ્યલી વધી જાય તેવું છે. આ મનનાથી સ્વયં ધર્મમન જદર્જી પડી
જવાના દરનારો આ દુષ્ટન અવશ્ય સિદ્ધ થશે.

‘સાચું વિષે વિચાર’ આ મનના દરના યોગ્ય દરના કા પદના
યોગ્ય, મહાપુત્રના જીવનની કાપ જેમ પાંચદરના કાપ અવશ્ય થશે
તેમ જાણી છે. એક ગરીબ આદમી જેવું મુખ દેવ પાને ન મળે ન
મોખરા પ્રવાસ કરી શકી ગયાં અને દોષી બને જાણી જતાંયે નહિ.
જેવો દારૂના ઔદક મદ્ય બનાવે તેવા જાતે પ્રયોગ અને મને જાણી
તેમની વિચાર કરે છે કે જ્યે નય કરીને તેમ જ મારા ના સ્વામી
અત્યંત જેવું જ સ્વયં મારાં, જોઈ શકવા મું નહિ. તેમ જ્યે
સ્વયંના તે બનાવે જાણ્યું કે આ મારા વિદ્યના મો આપે જ કા
જાણી કરીને જાણે ને તમે મને જાણી જાણે જા મનના વાદો
ની. ‘જાણી નથી.’ એક કરી પાતાન પાતા તેને જાણે ને જા
જાણે તે જાણે વિચારનાઓમાં પાતાનાં પાતા જાણે ને

પણ કપટ સેવનું પડનું નથી, જોગ તો નથી જ. અનેક પ્રકારનાં આરંભ અને કપટ મારે મનનાં પડનાં હતાં. આપ જો મારતા હો કે દેવોપારામથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પણ ન હોય તો કાઈ કાળે મળતાર નથી. પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મી વડે મદારંભ, કપટ અને માન પ્રમુખ વધારવાં તે મદા પાપનાં કારણ છે; પાપ નરકમાં નાખે છે, પાપથી આત્મા મહાન મનુષ્ય દેહ જોગે ગુમાવી દે છે. લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા સંસારની ઉપાધિ ભોગવાવી તે હું ખાલું છું કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. જેમ આપની ઈચ્છા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન છો. હું વિદ્વાનને ચાહું છું. આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રસક્ત થઈ સદકૃત્યું અડી લાડે રહો. ”

પછી પોતાના સામાન્ય વિચારો તે પ્રાજ્ઞાશુને કહે છે :

“જેઓ માત્ર લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મૂંઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુઃખી છે. તેનો તે પૂરો ઉપયોગ કે અધૂરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી, માત્ર ઉપાધિ જ ભોગવે છે તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. તેને કાળ અચાનક ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે છવ અનંત સંસાર વધારે છે મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્મૂલ્ય કરી નાખે છે. જેથી તે નિરંતર દુઃખી જ છે.

“જેઓએ પોતાનાં ઉપહવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અસ્પારંભથી સખ્યાં છે, શુદ્ધ એકપત્નીવ્રત, સંતોષ, પરાતમાની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર, અસ્પ રાગ, અસ્પ દ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખેલ છે, જે સત્પુરુષોને સેવે છે, જેણે નિર્ઐશ્યતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવા છે, જેના વૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે તેવા પુરુષો પવિત્રતામાં સુખપૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે.

“સર્વ પ્રકારના આરંભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે. દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે,

સત્-ગિત પ્રત્યે જે સમાન દ્રષ્ટિવાળા છે. અને સુદ્ધ આત્મચિંતામાં જેમાંના દ્રાવ્ય નિર્ગમન થાય છે. અથવા વ્યાખ્યાય આત્મમાં જે લીન છે. એવા જિતેન્દ્રિય અને જિતદ્રવાય તે નિર્મલો પદ્મ સુખી છે.

"અર્થ યનયાતી કર્મનો હાય જેમણે કૃત્યો છે, આ કર્મ પાત્રમાં જેમાં પડ્યા છે; જે સુકૃત છે, જે અનનતાની અને અનનદર્શી છે. તે નો સંક્રમણ સુખી જ છે. મોક્ષમાં તેણે અનંત દૃષ્ટિમાં અનન નામના અર્થ-કર્મ વિરક્તતાથી શિવાજે છે.

"આમ એ પુન્યોએ કોણે અત મને માન્ય છે, પોણે નો મને ત્યાગ્ય છે, બીજે દમણે માન્ય છે; અને યજે બાને એ અગ્નિ મન્યતા માને બોધ છે. લીને અત માન્ય છે, એને ભર્યા નો અર્થમાન્ય અને સર્વજ્ઞતાને અર્થ છે.

"જે વિશેષણો આ સુખ સુખથી વિવાદ કરે, તેને એ સુખ અને આ મોક્ષની દૃષ્ટિમાં આમણે જેણે કોણે અત્યંત નિર્લસની અને સર્વજ્ઞતા તરફના અધાનને મળા મળતા જે મળે છે. અને તેમ અત્યંતની માર્ગ અનનાયથી અનનનામના જે નો, તેમજ એ અમર, અમા, માનિ તમા અને અધિભાગ તમા એ જે સુખમાં છે. તેને એવા વિશેષો જેણે કોણે અત્યંત એવા અત્યંત અત્યંત

મને, " દાણાનો આપણે પ્રયત્ન કરીને સત્યકથારને અંતઃકરણમાં વેરવે
 ને કરી શકીએ. આપણે આવી અશુદ્ધિ કરી, પણ બિચારિના કાલીકા
 રી છે એ સમજી મેલે, માન કરવા પ્રાર્થ નથી, એમ ચિંતાની ને જ
 પાંતી પ્રજાના ત્યાગી આવી નીકળ્યા. સાચકો જાણે શિવરત્ન હત,
 પણ તેઓને મહાનાયક કિયત્ત થયા, તેના સત્યવચની પરીણ અણને
 પાંતે એ ત્યાં વેરવે આપણે ને કોઈ જે કાલ મેલ ને નુકાલ "
 ૧ મેંએ દાણા આપ આપે મેંઆ : ૧ જે વેર, કર્મથી મેંએ મ
 મેંએ જે એ મેંએ દાણામાંની તમાની જાલમયના મેંએ ને વાંદે મેંએ
 એ મેંએ મેંએ એ જામયેના ને મેંએ મેંએ એ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેં, વાલ, માલ, પદ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 માલ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ

તેના ઉત્તરમાં તે જ્ઞાનવીર મૃગાપુત્ર કહે છે : વિગયની શ્રુતિ હોય તેને સંયમ પાળવો કંઈ એ દુષ્કર નથી. આ આત્માએ શારીર અને માનસિક વેદના અશાતારૂપે અનંતવાર સહી છે, ભોગવી છે. મહાદુઃખથી ભરેલી ભયને ઉપગ્નવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્મા ભોગવી છે. જન્મ, જરા, મરણ એ ભયનાં ધામ છે. ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર અટ્ટીમાં ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખો મેં ભોગવ્યાં છે.”

એમ વિસ્તારથી પૂર્વ ભવે નરકમાં ભોગવેલાં દુઃખો ત્રાસ ઉપજાવે તેવી રીતે મૃગાપુત્રે કહી બતાવ્યાં ત્યારે તેનાં જનક-જનતા એમ બોલ્યાં : “હે! પુત્ર, જો તારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે તો દીક્ષા ગ્રહણ કર; પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કાણ કરશે? દુઃખ નિવૃત્તિ કાણ કરશે? એ વિના ખુદ દોહાણું છે.”

મૃગાપુત્રે કહ્યું : “એ ખરું, પણ તમે વિચારો કે અટ્ટીમાં મૃગ તેમજ પંખી એકલું હોય છે; તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું વૈદું કાણ કરે છે? જેમ મૃગ વનમાં વિહાર કરે છે, તેમ હું ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ, અને સમદશ ભેદે સંયમનો અનુશાસી થઈશ. ક્ષાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ; તેમજ મૃગચર્યાથી વિચરીશ. મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે. ત્યારે તેનું વૈદું કાણ કરે છે? જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવ મુક્ત થયા પછી ગદનવને જ્યાં સરોવર હોય છે ત્યાં જાય છે, તુલસીપાણી આદિનું સેવન કરીને પાણું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ, એમ હું મૃગની પેઠે સંયમવંત હોઈશ. અનેક રીતે વિચરતો યાનિ મૃગની પેઠે અપ્રતિગદ્ધ રહે. મૃગની પેઠે વિચરીને, મૃગ ચર્યા એનાને, સાવચ ટાળીને યાનિ વિચરે. જેમ મૃગ તુલુ જંગલોની ગોચરી કરે તેમ યાનિ ગોચરી કરીને સંયમ ભાર નિર્વાહ કરે. દુરાદાર મહે બ્રહ્મચર્યને બિંબે નહિ, નિંદા કરે નહિ, એવો સંયમ હું આચરીશ.”

પછી માતાપિતાની આજ્ઞા સ્વીકારી પોતા કન્યા બનાવ્યું હતું તેથી તેનું અન્યંત વિચાર ચારિત્ર પાળી તે મોક્ષ ગયા; પ્રભાત સિવાય દેવ દર્શનનાં કાંઈ નહોતું : “આત્મ-ચારિત્રનું દુઃખ દુઃખ નહિ પડે.”

(૨૯ થી ૩૧) આઠ જુદી જુદી સમસ્યાઓ આપી હતી તેને વચ્ચે એકેકી કડી સમાવીને પૂર્ણ કરી હતી. છેવટે આઠે સમસ્યાઓ શ્રીમદે બોલી દેખાડી હતી.

(૩૨ થી ૫૨) મેળ જળાએ જુદા જુદા મેળ વિપયોની જુદા જુદા વ્રતમાં કવિતા માગી હતી તે કવિતાની એકેકી કડી એકેકે કામ કરતાં જતાં શ્રીમદે પૂર્ણ કરાવી હતી અને છેવટે તે સાંજે નવી કવિતાઓ શ્રીમદને મોઢે થઈ ગઈ હતી. તે પોતે ગાઈ જતાવી હતી તેમાંના એકજુ નમૂના નીચે આપ્યા છે :

૧. ચંદ્રના રથને હરણિયાં શા માટે બેઠક્યાં છે? તે માટે તક ફોડાવવો અને ઉપરની એ પંક્તિ પાછી વાણિયા ઉપર ઉતારવી, એ વિષય આપેલો.”

(શાર્દૂલવિકીરિત ,

“ અંજે સૌર્ય દમામ નામ ન મળે, સત્તા રહી ના જરી !
પ્રેમી કાયરતા તણો અધિક છે, શાસ્ત્રે કથા એ ખરી :
ભાગી જાય જરૂર તે ભયભર્યો, રે ! દેખતાં કેસરી,
તે માટે રથ ચંદ્રને હરણિયાં બેઠી દીધાં શ્રી હરિ ! ”

;

;
;
;
;

1
2
3
4

વીશ વર્ષની વય સુધીની લેખનપ્રવૃત્તિ

‘સાક્ષાત્ સરસ્વતી’ નામે એક નાનું પુસ્તક સં. ૧૯૪૩માં ભાઈ વિનયચંદ્ર પોપટભાઈ દક્તરીએ લખ્યું છે. તેમાં શ્રીમદ્દેવો ૧૯ વર્ષ સુધીનો દૈનિક જીવનમાં પ્રગટ કરી અવધાન વગેરે શક્તિઓ ઉપરાંત તે વખતનાં તેમનાં અપ્રગટ લખાણ વિશે થોડું લખ્યું છે :

“નીતિ, ભક્તિ, અહિંસા, શિયળ અને અધ્યાત્મ સંબંધી એઓ અંથો ગૂંથવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ કેટલાક ગૂંથ્યા પણ છે. ‘મોક્ષમાળા’ નામે એક સુંદર ગ્રંથ હમણાં બહાર દેખાવ દેનાર છે; જેનું પૂર આશરે છ હજાર શ્લોક જેટલું થવા જાય છે. એ ગ્રંથ ગદ્યાત્મક છે. સૂત્ર-સિદ્ધાંતમાં માર્મિક ભેદો સમજાવવાની લાક્ષણિકતા છે. એમાં કરી છે. જે મોક્ષમાળા ઉપદેશ તરંગથી છલકાયા કરે છે; જે મોક્ષ-માળામાં ખરેખર મોક્ષનો માર્ગ મતભેદ વિના બોધ્યા છે; અને જે મોક્ષમાળા સૂત્રસિદ્ધાંતનો ટોડો છે; તે આપણું ધર્મપુસ્તક એક વખત દરેક શ્રાવકે વાંચવું, સમજવું, વાંચતાં ન આવડતું હોય તેમણે બીજાને મોટેથી શ્રવણ કરવું અને તેનો રૂડો ઉપયોગ કરવો એવી મારી સલાહ છે.

“‘નમિરાજ’ નામે એક સંસ્કૃતના મહાકાવ્યના નિયમાનુસારે એમણે ગ્રંથ રચ્યો છે; જેમાં શાંત રસ પ્રધાન રાખીને નવરસની રેલમ છેલ કરી મૂકી છે; જેમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચતુર્વર્ગ સંબંધી ઉપદેશ કરી ફળમાં મોક્ષમાર્ગ મૂકી દીધો છે. એ પાંચ હજાર શ્લોકના પૂરનો ગ્રંથ એમણે ત્રણ દિવસમાં રચ્યો હતો. એ ગ્રંથ વાંચતાં દરેક મનુષ્યને એ દેવાંશી નરતી કવિત્વશક્તિના લાક્ષણિકતા બાન થાય છે.

“એ મહાત્માએ એક સાર્વજનિક સાહિત્યનો એક હજાર શ્લોકનો ગ્રંથ

અતિજ્ઞાન ઊપજે તદા, પરમાત્મા પરખાયઃ
 પડળ ઊતરે આંખનાં, તદા સર્વ દેખાય.
 પ્રિય કાવ્ય પંડિતને, દૃષ્ટાંતિકનો દાવઃ
 જેમ મોદથી મોદકે, આઘાણ જનનો ભાવ.
 જે બોલોથી બાંધીઓ, સર્વ શાસ્ત્રનો સારઃ
 પ્રભુ ભજ્ને, નીતિ સજ્ને, પરકો પરોપકાર.
 દેશ-ઉદય-ઉપયોગનાં, વીર નરોનાં શિરઃ
 પ્રસુતા પીડા ટાળવા, સોંપે સપુત શરીર.
 વચને વસ્ત્રભતા વધે, વચને વાધે વેરઃ
 જળથી છવે જગત આ, કદી કરે પણ કેર.
 રોપીને રૂકું કહે, બમણા આણે રોપઃ
 તાતા તેજે જળ પડે, ભડકે ધાય સદોષ.
 શાંતિ મળે સદ્મર્ધી, ભાંતિ ટળે ભલી ભાતઃ
 કાંતિ દીપે કનક સમી, વિમળ વધે મન વાત.
 કાયા માયા ક્ષણિક તે, ઇન્દ્ર-ધનુષ્યનો રંગઃ
 આકાશી કિલ્લા અને, મૃગજળ તણા તરંગ.
 હોય સરસ પણ ચીજ તે, યોગ્ય સ્થળે વપરાયઃ
 કેમ કટારી કનકની, પેટ વિષે થોચાય ?”

“બુદ્ધિપ્રકાશ”માં ઇ. સ. ૧૮૮૫માં ‘શરવીર રમરણ’ વિષે
 શ્રીમદે લખેલા સર્વેયા ચોવીશ છપાયા છે, તેમાં રણુરંગનો અજ્ઞ
 ચિતાર બાદુ જ્ઞેશદાર અને પ્રમળ વેગવાળા છટાદાર ભાતામાં આપી
 છેવટના ત્રણ સર્વેયામાં એવા વીરોના હાલના વંશજ આપતું નામ
 બોળે એવા થયાથી જે અકથ્ય ખેદ થાય છે તેનું ચિત્ર કરુણુરસ રેલાવી
 આખેહૂમ વાંચનારનાં હૈયાં હલાવી મૂકે તેવું છે. લખેલી નકલ ઉપરથી
 ઉદાહરણ રૂપે નીચે આપ્યા છે

૧. શ્રીમદ રાજચંદ્ર પંચમ આવૃત્તિમાં છપાયા છે.

નિર્મળ વિચારની પ્રેરણા થઈ; તે સંક્ષેપમાં જણાવી દઉં છું. પ્રતિમા માને એ આગ્રહ માટે આ પુસ્તક કરવાનો કંઈ હેતુ નથી. તેમજ તેઓ પ્રતિમા માને તેથી મને કંઈ ધનવાન થઈ જવાનું નથી. પ્રતિમા માટે મને જે જે પ્રમાણે જણાયાં હતાં તે દૂંડામાં જણાવી દીધાં.”

એ અપૂર્ણ ગ્રંથની શરૂઆત પણ ખડું મધ્યસ્થતાથી વિચારવા યોગ્ય છે; તેથી તેમાંથી થોડા ઉતારા લીધા છે :

“ વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા, અને જિતેન્દ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય તે તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે

“ અનાદિ કાળના મહા શત્રુરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહના અંધનમાં તે (જિજ્ઞાસુ) પોતા સંબંધી વિચાર કરી શક્યો નથી મનુષ્યત્વ, આર્ય દેશ ઉત્તમ કુળ, શારીરિક સંપત્તિ એ અપેક્ષિત સાધન છે; અને અંતરંગ સાધન માત્ર મુક્ત થવાની સાચી જિજ્ઞાસા છે.

“ એમ સુઝલખોનિપણની યોગ્યતા આત્મામાં આવી હોય તો તે જે પુરુષો મુક્ત થયા છે અથવા વર્તમાનમાં મુક્તપણે કે આત્મજ્ઞાનદશાએ વિચરે છે તેમણે ઉપદેશોના માર્ગમાં નિઃસંદેહપણે શ્રદ્ધાશીલવંત થાય.

“ સર્વ દર્શનની શેઠીનો વિચાર કરતાં નિર્ગ્રંથ દર્શન એ રાગ દ્વેષ અને મોહ રહિત પુરુષનું ઓઘેતું વિશેષ માનવા યોગ્ય છે.

‘ અલ્પારે વીતરાગ દેવને નામે જૈનદર્શનમાં એટલા ગંધા મત આપે છે કે તે મત તે મતરૂપ છે, પણ સત્ત્વરૂપ, ન્યાસંધી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાનું અવગંધન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાંસુધી, કહી શકાય નહીં.

‘ એ મતપ્રવર્તનનાં મુખ્ય કારણો મને આટલાં સંભવે છે :

(૧) પોતાની શિથિલતાને કારણે કેટલાક પુરુષોએ નિર્ગ્રંથદર્શનની પ્રાધાન્યતા ઘટાડી દેાય;

હું. અને સિદ્ધિ જનાં નહીં માનવાથી પ્રથમની માન્યતાની પણ સિદ્ધિ નથી અને તેમ થવાથી આરાધકતા નથી.”

“મને આ મત કે તે મતની માન્યતા નથી, પણ રાગદેવ રહિત થવાની પરમ વિજ્ઞાસ છે; અને તે માટે જે જે સાધન હોય તે તે ઇચ્છ્યા કરવાં એમ માન્યતા છે. અને એ માટે મદાવીરનાં વચન પર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.”

“અત્યારે એટલી પ્રસ્તાવના માત્ર કરી પ્રતિમા સંગ્રહી અનેક પ્રકારથી દર્શાવેલી મને જે સિદ્ધિ તે હવે કહું છું તે સિદ્ધિને મનન કરતાં પહેલાં વાંચનારે નીચેના વિચારો કૃપા કરી લક્ષમાં લેવા:”

“કોઈ ધર્મ માનનાર આખો સમુદાય કંઈ મોક્ષે જશે એવું શાસ્ત્રકારનું કહેવું નથી, પણ જેનો આત્મા ધર્મત્વ ધારણુ કરશે, તે સિદ્ધિસંપ્રાપ્ત થશે; માટે સ્વાત્માને ધર્મબોધની પ્રથમ પ્રાપ્તિ કરાવતી જોઈએ. તેમાંનું એક આ સાધન પણ છે. તે પદાર્થ અનુભવ્યા વિના ખંડી નાખવા યોગ્ય નથી.”

“જે તમે પ્રતિમા માનનારા હો તો તેનાથી જે હેતુ પાર પાડવા પરમાત્માની આજ્ઞા છે તે પાર પાડી લેવો; અને જે તમે પ્રતિમાના ઉત્થાપક હો તો આ પ્રમાણેના યોગ્ય રીતે વિચારો જોજો. બન્નેએ મને શત્રુ કે મિત્ર કંઈ માનવો નહીં. ગમે તે કહેનાર છે, એમ ગણી અંધ વાંચી જવો.

“મને સંસ્કૃત, માગધી કે કોઈ ભાષાનો મારી યોગ્યતા પ્રમાણે પરિચય નથી, એમ ગણી મને અપ્રમાણિક કરાવશે તો ન્યાયની પ્રતિકૂળ જવું પડશે; મારું કહેવું શાસ્ત્ર અને આત્મ-મધ્યસ્થતાથી તપાસશે.”

“યોગ્ય લાગે નહીં, એવા કોઈ મારા વિચાર હોય તો સદર્પ પૂછશો, પણ તે પહેલાં તે વિષે તમારી સમજણથી શંકાસ્પ નિર્ણય કરી બેસશો નહીં.”

આપના પદોમાં, આ જગ્યામાં જે વચન એ વર્ણનો કંઈ
 વધારે કાળથી ગદાગમી થયો છે; એ આપના મનજુસમાં છે, ગદાવચ
 નેને તમને કદી શકાય છે, તે પણ અને મને તે વચનમાં કંઈ પણ
 પરિચય પડ્યો નથી; તો પણ તેનું બનવું કાવિદ, વાનિદ અને માન
 શિક વચન અને તેથી વળુંબરું સમગ્રનું છે; અને તે પરથી તેને
 અને મારો સંબંધ અસંતોષપાત્ર થયો નથી; એમ જણાવાના જેવ
 એવો છે કે ગદાશ્રમનું આપના સદગત માત્ર પણ આપનાં તે સંબંધી
 વધારે અનુભવ ઉપયોગી થાય છે; અને કંઈક સારકારિક અનુભવ
 ઊભી નીકળવાથી એમ કદી શકું છું કે મારો ગદાશ્રમ અત્યાર સુધી
 જેમ અસંતોષપાત્ર નથી તેમ ઉચ્ચિત સંતોષપાત્ર પણ નથી; તે માત્ર
 મધ્યમ છે; અને તે મધ્યમ હોવામાં પણ મારી દેટલીક ઉદારીન પ્રતિની
 સદાયતા છે.

“તત્ત્વજ્ઞાનની ગુપ્ત શુદ્ધનાં દર્શન ક્ષેત્રાં ગદાશ્રમથી નિરક્ત થવાનું
 અધિકતર સુએ છે, અને ખચીત તે તત્ત્વજ્ઞાનનો વિવેક પણ આને
 ઊંચો હતો; કાળના બળવત્તર અનિષ્ટપણાને લીધે, તેને યથાયોગ્ય સમાધિ-
 સંગની અપ્રાપ્તિને લીધે તે વિવેકને મદા એદની સાથે ગોણુ કરવો
 પડ્યો; અને ખરે! જો તેમ ન થયું શક્યું હોત તો તેના હવનનો
 અંત આવત. (તેના એટલે આ પત્રલેખકના)”

બાહ્યા મારા અનુચરો પણ સેવે છે, એઓ બધા એથી સાતા ભોગી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારાં નીતિ, ધર્મ, સહયુગ, વિનય એણે જન સમુદાયને સહુ સારી અસર કરી છે. રાગ સહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું છે. આ સઘળું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી, એ આપે સ્મૃતિમાં રાખવું; માત્ર આપના પૂછેલા પ્રશ્નના દાખલ આ સઘળું સંક્ષેપમાં કહેતો જઉં છું.

“આ સઘળાં ઉપરથી હું સુખી છું એમ આપને લાગી શકશે. અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિ તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઊપજે છે તે અવર્ણનીય છે. પણ તત્ત્વદષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં. જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિવ્રત મેં ત્યાગ્યો નથી ત્યાંસુધી રાગદોષનો ભાવ છે. જો કે તે બહુ અંશે નથી પણ છે; તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસંગ પરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે; પણ જ્યાંસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી કોઈ પ્રિય જનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબનું દુઃખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે. માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિવ્રતનો ત્યાગ, અસ્પારંભનો ત્યાગ એ સઘળું નથી થયું, ત્યાંસુધી હું મને કેવળ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દષ્ટિએ વિચારતાં માત્રમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુંબ એ વડે સુખ નથી. અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું? જોતો વિયોગ છે, જે ક્ષણભંગુર છે, અને જ્યાં અવ્યાબાધપણું નથી તે સંપૂર્ણ કે વાસ્તવિક સુખ નથી.”

આ વિચારો શ્રીમદ્વું આદર્શ જીવન સમજવામાં ચાવી જેવા છે. સુખ્યત્વે એ જ લક્ષ રાખી નિર્ગ્રંથ દશા પ્રાપ્ત કરવી અને તેવા વિચારવાળાને સહાયક થવું એવી ભાવનાથી તેમનું પ્રવર્તન ગૃહસ્થ અવસ્થામાં થયેલું તેમના પત્રરૂપ લેખો ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાય છે.

મુંબઈ નિવાસી ભૂમિની ફેરવાક મર્યાબી

સીમાક વસાઈવાની નીચે. વસાઈવાના મળ્યાના વખતે મળ્યાના અનેક મોલ મળ્યાના મળ્યાના તેમના કવચમાં ભાંગીને વિદાર ચળાવતી ફરવાર તાલો નામના માળની જાળને લગતે મોલનો પ્રખ્યાત અંગેનો જા ફેરવાને જાળને લગતે વિચારવાની મંગાવી ફરવાર આદિ મળ સામગી વિચારવાર મળતી જાળની. ભીંજની સામગી પોતાની મિત્રતા કે વિચારના મળાવની આપા આપા પ્રવર્તે જવ રાખે એ રચનાવિક છે અને સામાન્ય મળાવે તની મળાવે પોતે છે. મળ મળાવનાં તે મળે તેમ તુંજ વિચારમાં પ્રાપ્તે જતાં વિચારના વેચમાં જાળવાય છે. તેથી જ તેમનાં વચરો મળ સામા જાળે જાળ પકડે પળ ફરતી દે છે. અંતે અંગેનો વંચા મળી 'આને કાળ બોગવશે ?' એટલા જ અંગે પોતે બોધ્યા. ત્યાં બોધ્યા મળાવે તે બોધ્યા સાંબળ્યા દશે. મળ તાતાના દરમ્યામાં તે થર ફરી ગયા. તેમને કાઈ સંતાન નહોતું, મળ પોતાની કાળનાં અર્ધાં મળાવે પોતાનાં સંતાન છે, એમ બાની મરતાં પાંડેલાં તેમજ પોતાની મિત્રતાનું દ્રશ્ય કર્યું અને પરાપકાર અર્થે સર્વ સંપત્તિ દ્રશ્યીઓને સોંપી ગયા.

+ + + +

અવેરાત સાથે મોતીનો વેપાર પળ શ્રીમદે શરૂ કર્યો હતો અને તેમાં સર્વ વેપારીઓમાં વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર ગણાતા એક આરબ પોતાના

the fact that the *Chlorophyll* content of the leaves was not significantly different from the control. This suggests that the *Chlorophyll* content of the leaves is not a good indicator of the degree of damage to the plant. The *Chlorophyll* content of the leaves was not significantly different from the control. This suggests that the *Chlorophyll* content of the leaves is not a good indicator of the degree of damage to the plant. The *Chlorophyll* content of the leaves was not significantly different from the control. This suggests that the *Chlorophyll* content of the leaves is not a good indicator of the degree of damage to the plant.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

શ્રી હરખચંદ્ર મહારાજને 'ભવસ્થિતિ' સંગંધી શ્રી લક્ષ્મણએ પ્રશ્ન પૂછેલો પણ સંતોષકારક ઉત્તર નહીં મળેલો. શ્રીમહની આવવાની વાત સાંભળવાથી તેમનું ચિત્ત તેમને મળવા તકસી રહ્યું હતું. તેવામાં ૧૯૪૬માં શ્રીમહનું ખંભાતમાં પ્રથમ પધારવું થયું. શ્રી અંબાલાલભાઈને ત્યાં જ તે ઊતર્યા હતા. શ્રી અંબાલાલભાઈ પોતાના પિતા લાલચંદભાઈની સાથે શ્રીમહને અપાસરે તેડી ગયા. શ્રીમહે અવધાન કરવાં છોડી દીધાં હતાં. પરંતુ લાલચંદભાઈ તેમજ શ્રી હરખચંદ્ર મહારાજના આગ્રહથી અપાસરામાં તે દિવસે શ્રીમહે અજ્ઞાવધાન કરી બતાવ્યાં. સર્વ સાધુવર્ગ વગેરે શ્રીમહની વિદ્વતા અને અદ્ભુત શક્તિ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા.

બીજે દિવસે શ્રીમહ ઉપાશ્રયમાં આવ્યા અને શ્રી હરખચંદ્ર મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ કાળમાં ક્ષાયક સમકિત હોય કે નહીં? ત્યારે મહારાજે ના પાડી. તેથી શ્રીમહે ફરી પૂછ્યું: “કાઈ શાસ્ત્રમાં છે?” શ્રી હરખચંદ્ર મહારાજે કહ્યું: “દશમા ઠાણુંમાં ક્ષાયક સમકિત ન હોવા વિષે છે.” શ્રી લક્ષ્મણએ ઠાણુંંગ સૂત્ર આપ્યું. તે તપાસતાં તેમાંથી એ વાત મળી નહીં: શ્રીમહે દશમા ઠાણુંંગનો ભાવ વાંચી સંભળાવ્યો, તે સાંભળનાં સવેને શાંતિ ઉપજી અને તેમની વિદ્વતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. શ્રીમહને શ્રી લક્ષ્મણએ ઉપર મેડે પધારવા વિનંતિ કરી અને શ્રી હરખચંદ્ર મહારાજને પૂછ્યું: “હું તેમની પાસેથી કંઈ અવધારું?” શ્રી હરખચંદ્ર મહારાજની આજ્ઞા મળી એટલે શ્રી લક્ષ્મણએ ઉપર જઈ શ્રીમહને નમસ્કાર કર્યા, શ્રીમહે નમસ્કાર નિવારણ કરવા છતાં તેમણે ઉમંગથી ઉત્તમ પુરુષ માણી અટક્યા વગર નમસ્કાર કર્યા.

આ સામાન્ય લાગતો પ્રસંગ, અનેક જીવોનાં જીવન પદ્ધતિનાર, અસત્યમાંથી સત્યમાં લાવનાર, અનેક પ્રકારના આગ્રહ રૂપી ખાટોકરા ઝોળાંમાંથી વિદ્યાધરના વિમાનમાં પ્રવેશ કરાવી તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી આકાશમાં વિહાર કરાવનાર, ચમત્કારી ક્રાંતિકારક હતા.

સ્વામીજીએ કહ્યું : “આપને દેખીને અતિ હર્ષ પ્રેમ આવે છે; અને જાણે અમારા પૂર્વભવના પિતા હો એટલો બધો ભાવ આવે છે, કોઈ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી; આપને જેતાં એવી નિર્ભયતા આત્મામાં આવે છે.”

શ્રીમદે ફરી પૂછ્યું : “તમે અમને શાથી ઓળખ્યા ?” સ્વામીજીએ કહ્યું : “અંબાલાસભાઈના કહેવાથી આપના સંબંધી જાણવામાં આવ્યું. અમે અનાદિ કાળથી રખડીએ છીએ, માટે અમારી સંભાળ લો.”

શ્રીમદે ‘સુયગડાંગ’ સૂત્રમાંથી થોડું વિવેચન કર્યું અને સત્ય ભાષા વિગેરે વિષે બોધ કર્યો. સાત દિવસ સુધી શ્રીમદ્ ખંભાત રહ્યા ત્યાં સુધી શ્રી લડજીજી સ્વામી રોજ શ્રીમદ્ના સમાગમ અર્થે શ્રી અંબાલાસને ઘેર જતા.

એક દિવસે શ્રી હરખચંદજી મહારાજને શ્રી લડજીજીને પૂછ્યું કે તમારે શી વાત થાય છે ? શ્રી લડજીજીએ દૂકામાં એટલું જ કહ્યું : “જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને કરવાનું કહે છે.” શ્રી હરખચંદજી બોલ્યા : “પહેલે સાચા વાત કહતા થા, અન્ય કંઈ નહીં કહતા.”

શ્રી લડજીજી સ્વામીએ શ્રીમદ્ને જણાવ્યું : “મેં સાધનસંપન્ન કર્યું, વૈભવ, વૃદ્ધ માતા, બે બેઠી, એક પુત્ર આદિનો ત્યાગ કરી દીધા સીધી છે.”

તે ત્યાંનો ગર્વ ગાળી નાખતા શ્રીમદ્જી તરફની બોલ્યા : “શું ત્યાગ્યું છે ? એક ઘર કોઠડી કેટલાં ઘર (ખાનડાનાં) ગળે નાખ્યાં છે ? એ બે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી કેટલી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરે છે ? એક પુત્ર ત્યાગી કેટલાં કોકરો પ્રત્યે પ્રીતિ થાય છે ?”

આ સાંભળી શ્રી લડજીજીને પોતાના દોષો પ્રગટ દેવાવાથી એટલી ભયમ અનન્ય અત્યંત મર્ષ કે મર્મનું જગીન માત્ર આવે તો સ્ત્રીનામાં અનર્થ સ્ત્રી, નેત્રી વચ્ચે પ્રગટનાં નેત્રનું કવચ : “હું ત્યાગી નથી.” નેત્રી દેખાડે બોલ્યા : “મુનિ, હવે તમે ત્યાગી છો.”

1. 1. 1. 1. 1.

2. 2. 2. 2. 2.

3. 3. 3. 3. 3.

4. 4. 4.

5. 5. 5. 5. 5.

6. 6. 6. 6. 6.

અને વ્યાખ્યાન કરતા. શ્રોતાઓ શ્રી લક્ષ્મણ પાસે નીચે આવીને બહુ પ્રશંસા કરતા કે શ્રી દેવકરણુ મહારાજે આજે તો બહુ સારું વ્યાખ્યાન આપ્યું. પરંતુ શ્રી દેવકરણુ નીચે આવે ત્યારે શ્રી લક્ષ્મણ કહેતા કે આજે વિશેષ અભિમાન ક્યું; ધ્યાન કરી રહ્યા પછી કહેતા કે તમે તરંગ કરો છો. શ્રી દેવકરણુ કંઈ ઉત્તર આપતા નહિ. પણ શ્રીમદ્ સુરત પધારવાના હતા તે વખતે પૂછવાનું તેમણે નક્કી કરી રાખ્યું હતું.

એક દિવસે શ્રીમદ્ સુરત પધારેલા ત્યારે મુનિઓ પાસે આવ્યા. તે વખતે શ્રી દેવકરણુશ્રીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો : “શ્રી લક્ષ્મણ મહારાજ મને, વ્યાખ્યાન આપી આવું ત્યારે અભિમાન ક્યું” કહે છે, ધ્યાન કરું છું તેને તરંગરૂપ કહે છે; તો શું વીતરાગ પ્રભુ એમનું કરેલું સ્વીકારે અને મારું ન સ્વીકારે એવા પક્ષપાતવાળા હશે ?”

શ્રીમદે શાંતિથી કહ્યું : “સ્વચ્છંદથી જે જે કરવામાં આવે છે તે સધળું અભિમાન જ છે, અસત્સાધન છે; અને સદ્ગુરુની આજ્ઞાથી જે કરવામાં આવે છે તે કલ્યાણકારી ધર્મરૂપ સત્સાધન છે.”

ચોમાસુ સુરતમાં પૂરું કરી શેષ કાળ નિર્ગમન કરવા મુનિઓ કઠોર ક્ષેત્રે રહ્યા હતા. ત્યાં શ્રી લક્ષ્મણએ સં. ૧૯૫૨માં સત્તર ઉપવાસ કર્યા હતા.

શ્રીમદ્ કઠોરમાં એક વખત પધાર્યા હતા અને ઉપાશ્રયમાં મેકા ઉપર જ ગિતર્યા હતા. તેથી ઉપર જતાં પહેલાં શ્રી લક્ષ્મણએ શ્રી દેવકરણુને કહ્યું કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય તો વિનય નમસ્કારાદિ કરવા પડે. શ્રી દેવકરણુએ કહ્યું : “આપણે બે મુનિઓ જ જઈએ તો હું નમસ્કારાદિ કરીશ.” તેથી શ્રી ચતુરજ્ઞાનજી મુનિને નીચે રાખી બન્ને ઉપર ગયા; અને વિનય નમસ્કારાદિ કરી નીચે બેઠા. શ્રીમદે તેમને ઉત્તમ બોધ રૂપી પ્રસાદીથી તૃપ્ત કર્યા. તે વખતે નીચે રહેલા શ્રી ચતુરજ્ઞાનજી મુનિને વિચાર થયો કે લાવને દાદરમાં

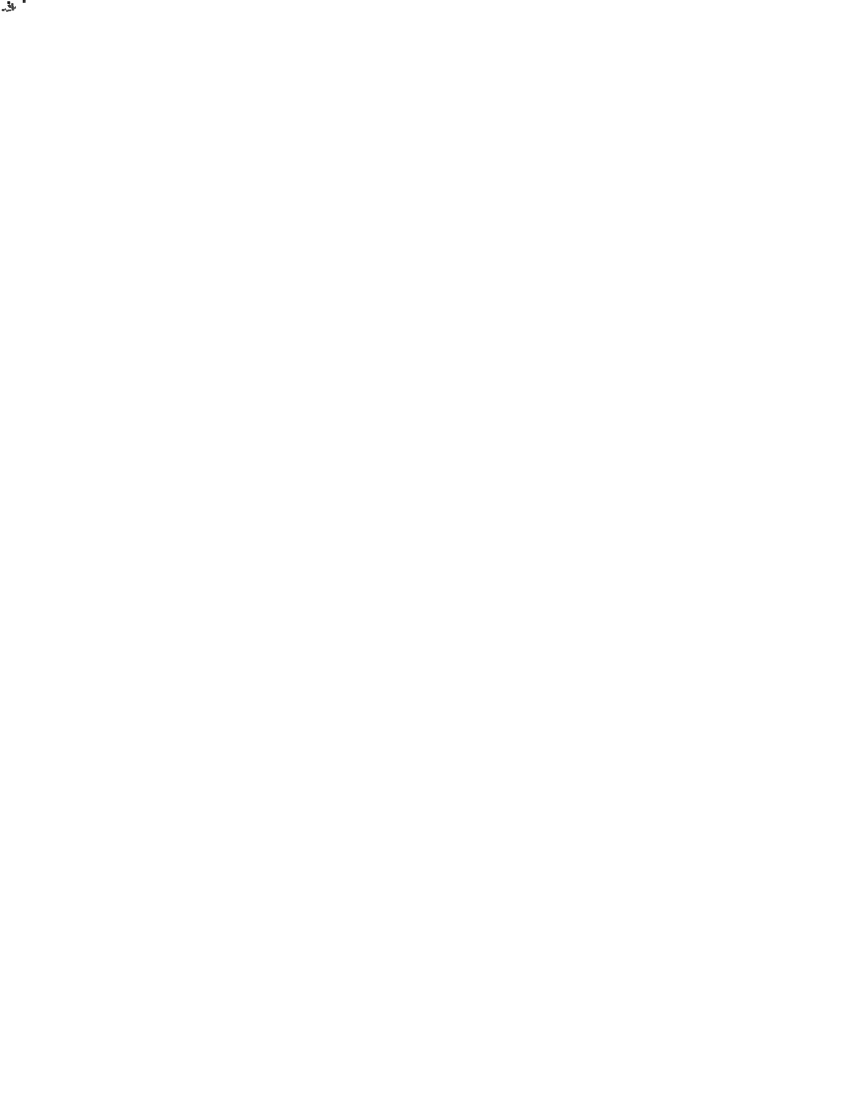
શૈલીથી લખાયેલો છે. જેમ સાત તત્ત્વ કે નવ પદાર્થોના વિવેચનથી સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનનો ઉદ્ધ થવા યોગ્ય છે, અને તત્ત્વાર્થસૂત્રાદિ અનેક મહાન ગ્રંથો એ સાત તત્ત્વો વિસ્તારથી સમગ્રવવા લખાયા છે; તેમ સાત તત્ત્વમાંથી પ્રથમ તત્ત્વ જે આત્મા તેનું ઓળખાણ થવા માટે ‘આત્મા છે,’ ‘આત્મા નિત્ય છે,’ ‘આત્મા કર્તા છે.’ ‘આત્મા ભોક્તા છે,’ ‘મોક્ષ છે’ અને ‘તે મોક્ષનો ઉપાય છે’—એમ છ પદથી આત્મજ્ઞાન કે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય તેનું અપૂર્વ વાણીથી નિરૂપણ કર્યું છે. એ જ ‘છ પદ’ વિસ્તારરૂપે પદમાં ગુરુશિષ્યનો સંવાદ કદંબી ‘આત્મસિદ્ધિ’ શાસ્ત્રની રચના શ્રીમદે અપૂર્વ રીતે કરી છે તે વિશે આગળ વિવેચન કરીશું.

‘છ પદ’ના પત્ર વિશે બોલતાં શ્રી લઘુરાજ સ્વામી કહે છે: “એ પત્ર અમારી અનેક પ્રકારની વિપરીત માન્યતાઓ દૂર કરાવનાર છે: ન ઊભા રહેવા દીધા ટુંદીઆમાં, ન રાખ્યા તપ્પામાં, ન વેદાંતમાં પેસવા દીધા; કોઈ પણ મતમતાંતરમાં ન પ્રવેશ કરાવતાં માત્ર એક આત્મા ઉપર ઊભા રાખ્યા. એ ચમત્કારી પત્ર છે. જીવની યોગ્યતા હોય તો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેવી વિચારણા ઉત્પન્ન કરાવે તેવો એ અદ્ભુત પત્ર છે.”

શ્રીમદ્ આ વર્ગે નિવૃત્તિ લઈને કાઠિયાવાડમાં રાણપુર પાસે હડમતાળા નામના નાના ગામ તરફ પધાર્યા હતા. ત્યાં પણ વડોદરા, બોટાદ, સાયલા, મોરબી વગેરે સ્થળેથી મુમુક્ષુજનો આવ્યા હતા અને અનેક ભવ્ય જીવોને સત્સમાગમ બોધ વગેરેનો લાભ મળ્યો હતો.

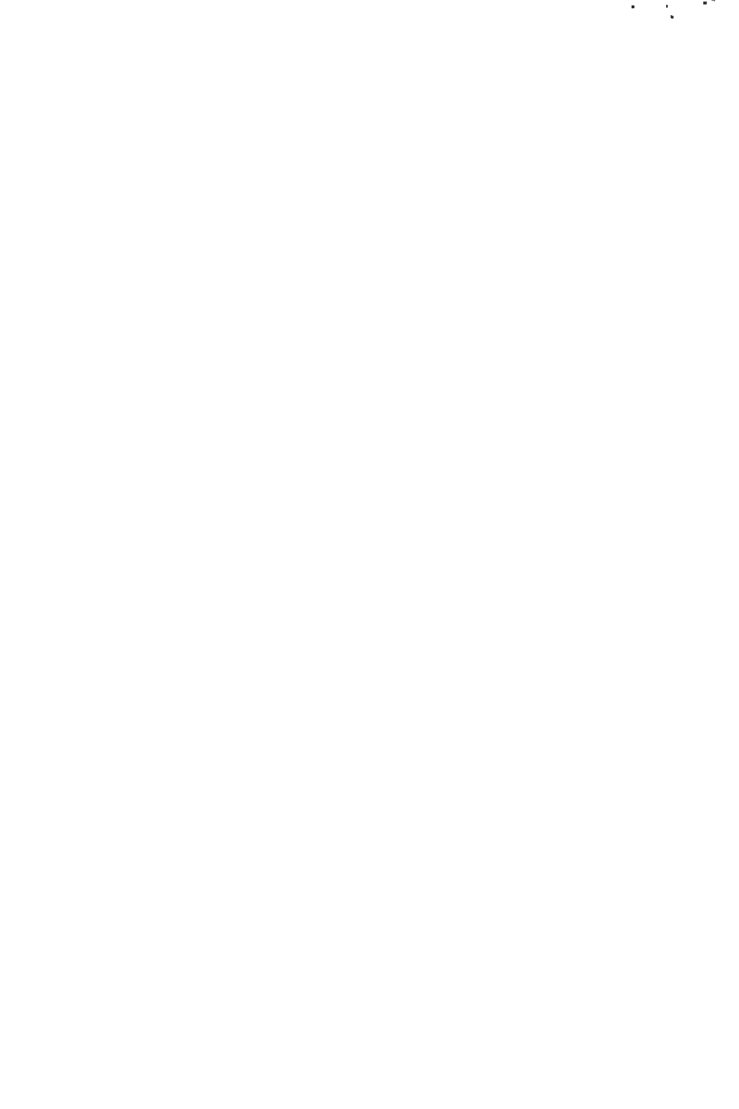
અરોતર પ્રદેશમાં વિચરવું

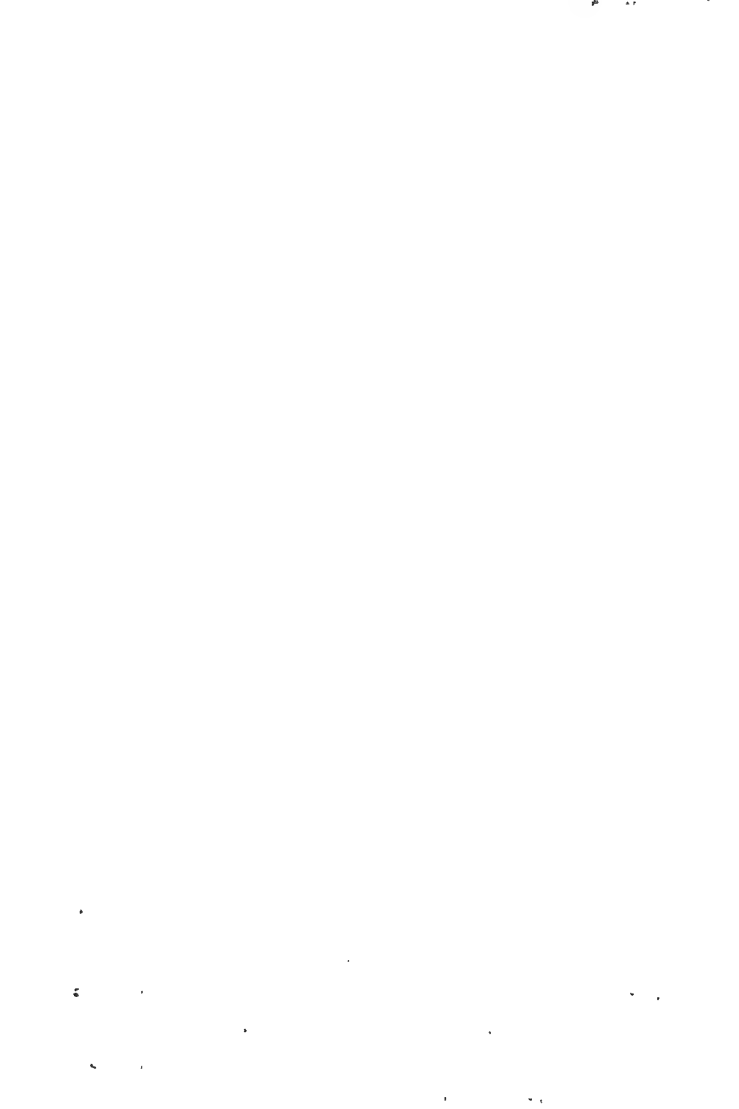
પ્રથમ ખંભાત શ્રીમદ્ એક અડવાડિયું સં. ૧૯૪૬માં રજા. ૧૬મી થોડો વખત ખંભાતથી થોડે દૂર રાળજ નામના ગામમાં સં.

... ..

24

25

કેવળ સંતોષે આપણા અમૂલ્યનું ચૂંટના મેલ !

જાગૃત્યે મેલિયું અમૂલ્યનું પણ સંભાળી શક. જાન શરૂ,

જાગૃત્યે જાગૃત્ય મેલિયું મેલે પણ શી શકિતથી નહિ મેલ શરૂ. — ૨૦

કેવળ સંતોષે આપણા અમૂલ્યનું ચૂંટના મેલ !

જાગૃત્યે મેલિયું અમૂલ્યનું પણ સંભાળી શક. જાન શરૂ,

જાગૃત્યે જાગૃત્ય મેલિયું મેલે પણ શી શકિતથી નહિ મેલ શરૂ. — ૨૦

કેવળ સંતોષે આપણા અમૂલ્યનું ચૂંટના મેલ !

૦૦ ૦૦૦૦ ૦૦૦૦ ૦૦૦૦

